DANIELA-LUMINIȚA IVANOVICI

SFÂNTUL TEOFILACT AL OHRIDEI „ÎN APĂRAREA EUNUCILOR”

STUDIU INTRODUCTIV ȘI TRADUCERE

PRESA UNIVERSITARĂ CLUJEANĂ

SFÂNTUL TEOFILACT AL OHRIDEI

„ÎN APĂRAREA EUNUCILOR”

STUDIU INTRODUCTIV ȘI TRADUCERE

Referenți științifici: Pr. Prof. Univ. Dr. Ioan Vasile Leb
Pr. Prof. Univ. Dr. Gabriel Gârdan

Ilustrație copertă: *The Baptism of The Eunuch*, Rembrandt 1641

ISBN 978-606-37-2229-5

Tehnoredactare: Arhid. Dan-Grigore Văscu

Universitatea Babeș-Bolyai
Presa Universitară Clujeană
Director: Codruța Săcelean
Str. Hașdeu nr. 51, 400371, Cluj-Napoca, România
Tel./Fax: (+40) – 264 – 597. 401
e-mail: editura@editura.ubbcluj.ro
http://www.editura.ubbcluj.ro/

DANIELA-LUMINIȚA IVANOVICI

SFÂNTUL TEOFILACT AL OHRIDEI „ÎN APĂRAREA EUNUCILOR”

STUDIU INTRODUCTIV ȘI TRADUCERE

PRESA UNIVERSITARĂ CLUJEANĂ
2024

Cuprins

Introducere

Dacă cineva ar dori să se plimbe pe străzile Constantinopolului medieval, la modul imaginativ, nu ar putea să nu sesizeze o categorie specială de locuitori, eunucii. Dacă ai intra în Marele Palat, ei te-ar conduce la împărat, de ai merge pe câmpul de luptă, un eunuc ar conduce armata, iar de ai dori să cercetezi atelierele cunoscuților artizani bizantini sau să vizitezi pe aristocrații cunoscuți, i-ai afla și acolo. Ei colorau viața orașului prin muzică, o sfințeau prin slujirea în biserici, mănăstiri și sihăstrii dar o și întinau prin desfrâu, lăcomie și dorință de putere. Acestei categorii atât de controversate din istoria Bizanțului i s-a acordat însă prea puțină atenție de către istorici, fie pentru că nu sunt socotiți atât de marcanți în istoria lumii, fie din pricina fricii iraționale pe care ei o trezesc în bărbatul modern, la fel cum au făcut-o în cel antic. Iar de ceea ce ne trezește teamă, ceea ce ne este străin, ne situăm cât mai departe, îi refuzăm existența.

M-am aplecat spre cercetarea eunucilor din Imperiul Bizantin tocmai fiindcă în mediul teologic românesc tema nu a fost deloc abordată, probabil întrucât e considerată exotică și mai potrivită pentru lumea apuseană. Totuși se uită că în societatea actuală problemele apartenenței de gen și homosexualitatea sunt subiecte încă fierbinți. O scurtă privire aruncată spre lumea eunucilor ar putea oferi câteva răspunsuri căci aici sunt întâlnite întrebări de genul: „Se poate vorbi de existența unui al treilea gen, sau a unei categorii fluide?

Încuraja Biserica homosexualitatea prin acceptarea eunucilor în rândul slujitorilor ei? Care era atitudinea Bisericii vis-a-vis de „eunucii din naștere”? Recunoștea existența unei astfel de categorii?” Și întrebările ar putea continua.

Din păcate, lucrarea de față constituie doar o introducere privind istoria eunucilor și a situației lor în Imperiul Bizantin. De aceea, m-am axat pe felul în care Statul și Biserica i-au perceput și folosit, căci aceste instituții au constituit realitatea în care eunucii s-au mișcat și respirat, ele le-au format personalitatea și le-au conturat un scop. Cercetarea mea e compusă din trei capitole. În primul capitol al lucrării mele tocmai aceste puncte le-am urmărit: cum și unde au apărut eunucii, ce îndatoriri și funcții au avut la popoare ca perșii, grecii sau romanii, câte dintre acestea au supraviețuit în lumea bizantină. Am trecut apoi la analiza, pe scurt, a locului eunucilor în aparatul imperial bizantin, a atitudinii societății față de aceștia și, apoi, am prezentat atitudinea Bisericii față de eunuci și castrare. La acest ultim punct e important de arătat felul în care Biserica a reușit să integreze eunucii în structurile ei, precum și problema mutilării cu scopul păstrării curăției. Am arătat cum a evoluat mentalitatea societății bizantine care, până în secolul VIII, aproape că a refuzat eunucilor nu doar atingerea sfințeniei, ci chiar și posibilitatea mântuirii, ca după această perioadă perspectiva să se modifice, iar eunucii să devină simboluri ale puterilor cerești.

Capitolele II și III se ocupă de tratatul „În apărarea eunucilor”. Schimbarea mentalității bizantine de care am amintit mai sus e o evoluție care trezește pasiune și de aceea am optat

pentru traducerea și analiza detaliată a tratatului sfântului Teofilact al Ohridei. Scris la sfârșitul secolului XI sau începutul secolului XII, în el se întâlnesc stereotipurile vechi bizantine cu noua concepție despre eunuci. Ceea ce am scris în capitolul introductiv despre eunuci, se poate observa practic în tratatul lui Teofilact. Aici descoperim fața umană a acestora, căci Teofilact îi ia apărarea fratelui său, Demetrios, care era eunuc. Toate acuzele și calomniile sunt explicate și combătute cu pasiune și elocvență. Mai mult, dat fiind faptul că nu ni s-a păstrat nimic scris de un eunuc, prin lucrarea lui Teofilact putem auzi, indirect, vocea fratelui său eunuc. Totodată, sunt prezentate limpede, deși pe scurt, punctele de vedere, pozitive sau negative, ale Statului și Bisericii asupra eunucilor. De aceea, am considerat necesar ca în primul capitol al lucrării să realizez un excurs în istoria acestei categorii lăsată la periferia istoriei, pentru ca apoi să se înțeleagă mai bine conținutul tratatului.

Stadiul actual al cercetării

Desigur că există o serie de cercetări serioase privind locul și rolul eunucilor în societatea antică și medievală. Atât sursele bizantine, cât și cercetările moderne oferă informații valoroase în privința lor. Marea problemă este însă că nu auzim glasul unui eunuc, oriunde am căuta. Ei nu au lăsat nimic scris, nimic care să ne descopere omul din spatele stereotipurilor. De aici provine și greutatea identificării „eunucilor buni”, care de multe ori nici nu sunt amintiți ca atare pentru a nu se distruge imaginea bine înrădăcinată a eunucului lacom și lipsit de scrupule.

Cu toate acestea, avem la dispoziție surse medicale bizantine, dar și moderne, pentru a înțelege starea fizică a eunucilor și transformările prin care treceau. Informațiile oferite de Aristotel, Galen și Hippocrate[1] constituie baza poziționărilor medicale ulterioare. Medicii bizantini, cum sunt Pavel din Aegina și Teofil Protospatarios, oferă mărturii inestimabile despre cum devenea cineva eunuc și ce transformări fizice aveau loc.

[1] Textele sunt cuprinse în colecția Hippocrates et al., *Corpus medicorum graecorum*, 1908.

Alte surse valoroase sunt Istoriile cronicarilor bizantini precum Socrate[2], Sozomen[3], Teofan Confesorul[4], Zonaras[5], etc. Singurul impediment este faptul că ei prezintă, într-o mare măsură, viciile de care eunucii se fac vinovați. Rar mai avem câte un portret pozitiv, cum s-a întâmplat cu Narses, marele general al lui Justinian, în relatările lui Procopius. Istoriile bisericești sunt însă mai puțin severe, cel mai probabil fiindcă mulți dintre înalții prelați bizantini erau eunuci.

O altă categorie de surse o constituie predicile și omiliile. Cea mai valoroasă pentru lucrarea noastră este omilia sfântului Ioan Gură de Aur despre deșertăciune[6]. Se spune că a fost rostită atunci când eunucul Eutropios se ascundea de mânia împărătească sub altarul Sfintei Sofia. Sfântul nu afirmă nicio clipă cine este subiectul omiliei sale, dar nici nu avea nevoie căci utilizează limbajul specific ce descria eunucii.

De asemenea, găsim informații și în *Faptele Apostolilor*, în episodul cu eunucul reginei Candachia a Etiopiei, precum și în

---

2 Socrates, Robert Hussey, *Ecclesiastica historia*, Georg Olms Verlag, Hildesheim; New York, 1992.

3 Sozomen, Günther Christian Hansen, *Historia ecclesiastica = Kirchengeschichte*, Brepols, Turnhout, 2004; Sozomen, *Ecclesiastical history of sozomen: comprising a history of the church from a. d. 324 to a. d. 440.*, Hardpress Publishing, 2012.

4 Composition Chronicle of Theophanes: Sources Transmission (Conference) et al. (ed.), *Studies in Theophanes*, 2015; Theophanes, *Chronographia, a chronicle of eighth century Byzantium*, Greek, Roman and Byzantine Studies Conference, Gorham, Me., 1982; Roger Scott, *Byzantine chronicles and the sixth century*, 2012.

5 Joannes Zonaras et al., *Epitomē historiōn*, In aedibus B.G. Teubneri, Lipsiae, 1868.

6 John Chrysostom, J. B Morris, *The homilies of St. John Chrysostom, Archbishop of Constantinople, on the Epistle of S. Paul the Apostle to the Romans*, General Books LLC, Memphis, USA, 2012, p. 247.

Evanghelia mateiană, pasaj[7] pe care bizantinii, în special oamenii Bisericii, au considerat că tratează direct problema eunucilor. Un alt punct important în care poate fi folosit conținutul predicilor bizantine este cel referitor la simbolismul eunucilor, în special legătura dintre ei și îngeri.

Și mai importanți sunt codicii juridici care ne oferă o oglindă a statutului eunucilor și a modului în care acesta a evoluat de-a lungul secolelor. Aici amintim legislația lui Justinian[8], pe cea a împăraților din dinastia Isauriană, cea mai importantă fiind Ecloga[9].

Cea mai importantă sursă bizantină este însă cea a sfântului Teofilact al Ohridei, tratat pe care l-am tradus în această lucrare. Importanța lui rezidă în faptul că e cea mai apropiată voce de cea a unui eunuc, căci fratele lui, cel pentru care realizează lucrarea, făcea parte din această categorie. Cuprinsul acestui tratat îl vom analiza pe larg mai târziu.

Alte surse bizantine sunt constituite de corpusul hagiografic și scrierile epistolare care provin mai ales din secolul X, din care observăm cercul de legături care s-a înfiripat între marii demnitari eunuci și membrii elitei constantinopolitane. Viețile sfinților constituie un important material pentru creionarea vieții de zi cu zi a eunucilor, precum și a rolurilor pe

---

7 Mt. 19, 12.

8 John W Snyder, *The Justinian code*, Kansas City School of Law, Kansas City, Mo., 1900; Justinian, J. A. C Thomas, *The Institutes of Justinian: text, translation, and commentary*, North-Holland Pub. Co. ; Sole distributors for the U.S.A. and Canada, American Elsevier Pub. Co., Amsterdam; New York, 1975.

9 Leo, Constantinus, *Ecloga Leonis et Constantini: cum appendice*, Perri, Athenis, 1889.

care le-au îndeplinit în societate. Imaginea ce se desprinde de aici este ambivalentă. Avem un discurs tradițional unde eunucii sunt identificați ca elemente și simboluri ale răului, fiind acuzați de lăcomie, desfrânare, zgârcenie sau distrugerea tinerilor. Însă întâlnim și reversul, eunuci care s-au remarcat prin sfințenia vieții lor.

O ultimă categorie de surse importantă pentru cunoașterea eunucilor sunt așa-numitele *taktica*, liste ale funcțiilor și a deținătorilor acestora, însoțite de reguli de protocol. Se poate deduce ușor de ce sunt atât de importante acestea: de aici aflăm ce funcții și titluri putea un eunuc să dețină. De pildă, din lucrarea lui Constantin Porfirogenetul, *De Ceremoniis*[10], descoperim multe despre rolurile deținute de eunuci în cadrul curții bizantine.

În privința abordărilor moderne, avem și aici câteva lucrări valoroase. Vom începe prin a aminti seriile de articole publicate de Rodolphe Guillard, unde a analizat locul ocupat de eunuci în sistemul administrativ imperial. În 1978, Keith Hopkins a consacrat două capitole ale cărții sale *Conquerors and Slaves*[11] unei analize sociologice a eunucilor de la curtea bizantină. Concluzia la care ajunge este că eunucii s-au bucurat de o mare putere datorită nevoii împăratului de a-și lărgi birocrația,

10 Constantine et al., *Le livre des cérémonies*, 2006; Zoe Antonia Woodrow, „Imperial ideology in Middle Byzantine court culture: the evidence of Constantine Porphyrogenitus's De Ceremoniis."; Rosemary Morris, „Beyond the «De ceremoniis».", *Court culture in the early Middle Ages / ed. by Catherine Cubitt.* (2003).

11 Keith Hopkins, *Conquerors and slaves*, Cambridge Univ. Press, Cambridge [u.a., 2007.

fără să apeleze la aristocrația locală căci puterea ei ar fi crescut, putând să pună în primejdie chiar tronul imperial.

În magistrala lucrare *The Eunuch in Byzantine Hystory*[12], Shaun Tougher oferă o imagine de ansamblu asupra instituției eunucilor, începând cu prima lor apariție în istorie, rolul lor în societatea greco-romană și modul în care a evoluat în societatea bizantină. Tot același autor a editat o lucrare de anvergură, *Eunuchs in Antiquity and beyond*[13] care însumează 13 articole. Volumul începe cu o introducere realizată de Bullough[14], după care urmează articole ce tratează eunucii din Imperiul Persan, Grecia, Imperiul Roman și lumea bizantină. Llwellyn-Jones [15]oferă un studiu amănunțit al eunucilor din Imperiul Persan. Bardel[16] se ocupă cu analizarea atitudinii grecilor antici față de castrare. Lightfoot[17] și Hales[18] analizează cultul zeiței Cybele și implicațiile lui în răspândirea eunucilor pe cuprinsul Imperiului Roman. Mai sunt, de asemenea, articole care

12 Shaun Tougher, *The Eunuch in Byzantine History and Society.*, Routledge, 2010.

13 Shaun Tougher, *Eunuchs in antiquity and beyond*, Classical Press of Wales and Duckworth, London, 2002.

14 Vern L. Bullough, „Eunuchs in history and society", în *Eunuchs in Antiquity and Beyond*, pp. 1–19.

15 Lloyd Llewellyn-jones, „Eunuchs and the royal harem in Achaemenid Persia (559-331 BC)", în *Eunuchs in Antiquity and Beyond*, pp. 20–51.

16 Ruth Bardel, „Eunuchizing Agamemnon: Clytemnestra, Agamemnon and maschalismos", în *Eunuchs in Antiquiy and Beyond*, pp. 51–71.

17 JL. Lightfoot, „Sacred eunuchism in the cult of the Syrian goddess", în *Eunuchs in Antiquity and Beyond*, pp. 71–87.

18 Shelley Hales, „Looking for eunuchs: the galli and Attis in Roman art", în *Eunuchs in Antiquity and Beyond*, pp. 88–103.

abordează atitudinea lui Filon din Alexandria[19] față de eunuci, problema existenței eunucilor în creștinismul timpuriu[20]. Trei articole sunt consacrate imperiului bizantin: Sideris[21] și Mullett[22] pun în prim-plan atitudinea pozitivă față de eunuci, în timp ce Gaul[23] acordă atenție perioadei de diminuare a puterii eunucilor din ultimele secole ale istoriei bizantine. Ultimele două cercetări se canalizează pe eunucii de la curtea Imperiului Chinez, Witt[24] oferind o interesantă analiză a rolului eunucilor în muzică, pornind de la chinezi și sfârșind cu bizantinii.

O altă cercetare importantă este *The perfect servant. Eunuchs and the social construction of gender in Byzantium*[25], realizată de Kathryn M. Ringrose, „un studiu al locului eunucilor în societatea și cultura bizantină, un studiu al unei instituții care este atât foarte veche, cât și variată", după cum afirmă chiar autoarea.

---

19 Ra'anan Abusch, „Eunuchs and gender transformation: Philo's exegesis of the Joseph narrative", în *Eunuchs in Antiquity and Beyond*, pp. 103–123.

20 Walter Stevenson, „Eunuchs and early Christianity", în (Eunuchs in Antiquity and Beyond), pp. 123–143.

21 Georges Sideris, „«Eunuchs of light». Power, imperial ceremonial and positive representations of eunuchs in Byzantium (4th-12th centuries)", în *Eunuchs in Antiquity and Beyond*, pp. 161–177.

22 Margaret Mullett, „Theophylact of Ochrid's 'In Defence of Eunuchs", în *Eunuchs in Antiquity and Beyond*, Classical Press of Wales and Duckworth, London, 2002, pp. 177–198.

23 Niels Gaul, „Eunuchs in the late Byzantine empire, c. 1250-1400", în *Eunuchs in Antiquity and Beyond*, pp. 199–221.

24 Richard Witt, „The other castrati", în *Eunuchs in Antiquity and Beyond*, pp. 235–261.

25 Kathryn M Ringrose, *The Perfect Servant: Eunuchs and the Social Construction of Gender in Byzantium.*, The University of Chicago Press, Chicago, 2007.

Observăm deci că avem la dispoziție un material bibliografic bogat, atât în privința surselor, cât și a cercetărilor moderne. Sperăm ca existența lor să constituie un impuls pentru cei care ar dori să aprofundeze problematica eunucilor din Imperiul Bizantin.

I.
Eunucii în lumea antică. Elemente introductive

1.1.Probleme terminologice

Termenul „eunuc" este cuprinzător, în el fiind înglobate mai multe categorii care gravitează în jurul a două extreme. Avem, pe de o parte, bărbații a căror organe genitale au fost complet extirpate. La această operație erau supuși cel mai adesea băieții care deveneau apoi simple „obiecte" sexuale. Pe de altă parte, la cealaltă extremă se situau călugării care, deși nu treceau printr-o astfel de operație, erau numiți eunuci din pricina totalei abstinențe, precum și maici a căror viață ascetică i-a făcut pe unii autori să le dea aceeași denumire[26]. Observăm deci că lumea antichității târzii folosea termenul de eunuc pentru o întreagă varietate de persoane, fără a se lua în calcul tipul de castrare, momentul în care s-a realizat aceasta, dacă s-au născut fără organele respective, dacă au suferit o rană care a condus la sterilitate, vârsta sau statutul social[27].

---

[26] Peter Brown, *The body and society: men, women, and sexual renunciation in early Christianity*, 2008; Rodolphe Guilland, „Les eunuques dans l'empire byzantin", *Etudes Byzantines* I, p. 200.

[27] Kathryn M Ringrose, *The Perfect Servant*, p. 14.

În lumea bizantină, acest termen este folosit legat de prezența sau absența funcției procreative. În lumea antică, societatea era patriarhală, pilonul ei fiind procrearea, indiferent dacă ne raportăm la greci sau romani. Eunucii nu își vor găsi un loc în această societate, ei fiind socotiți mereu un element străin. Dacă mai târziu, începând cu secolul IX-X, ei vor fi priviți ca o categorie specială, acest statut se datorează simbolismului de care ei vor fi însoțiți, acela al puterilor cerești, dar la fel de separate de oameni, caracteristică despre care vom vorbi mai târziu în prezentarea noastră[28].

Cum devenea însă un bărbat eunuc? Pentru a răspunde la această întrebare avem răspunsuri care provin din medicina greacă. Pavel din Aegina spune în *Epitoma Medicinii* că castrarea poate fi făcută *κατὰ θλάσιν* (prin zdrobire) sau *κατ᾽ ἐκτομήν* (prin tăiere). Din descrierea lui rezultă că doar testiculele erau îndepărtate:

> „cea prin zdrobire este realizată astfel: copiii, aflați la o vârstă încă fragedă, sunt așezați într-un vas cu apă caldă și după ce părțile corpului sunt înmuiate în baie, testiculele sunt presate cu degetele până când dispar și, fiind distruse, nu mai pot fi simțite. Metoda prin tăiere este după cum urmează: așază persoana care urmează să fie eunuc pe o bancă... două incizii precise, una pentru fiecare testicul... și tăiate"[29].

[28] Rodolphe Guilland, „Les eunuques dans l'empire byzantin", p. 200; Peter Brown, *The body and society*, p. 115.

[29] Hippocrates et al., *Corpus medicorum graecorum*, p. 344.

Prima atestare a metodei *θλάδιας* apare la Filon din Alexandria. *Ἐκτομιάς* apare amintită și de Herodot, unde este folosit concomitent cu un alt termen, mai comun, εὐνοῦχο. S-ar părea că extirparea era utilizată pe scară mai largă decât zdrobirea, deși nu avem nicio mărturie sigură care să susțină această teorie[30].

1.2. Eunucii în Orientul antic și lumea greco-romană

Oricât de mult am încerca să delimităm în timp momentul în care s-a început transformarea bărbaților în eunuci, nu l-am putea afla. La fel ca noi, și civilizațiile precedente și-au pus această întrebarea și au încercat să ofere și câteva variante de răspuns. Grecii s-au gândit să dea vina pe vechii lor dușmani, perșii, afirmând că regina lor, Atossa[31], a venit prima cu ideea castrării. La fel au procedat și romanii care au scos-o în prim-plan pe regina asiriană Semiramis. Cert este că eunucii au apărut în est, după cum bine au dedus atât grecii, cât și romani. Deși nu putem preciza timpul exact, pentru prima

30 Shaun Tougher, *The Eunuch in Byzantine History and Society.*, p. 22.

31 A fost fiica regelui Cirus cel Mare (559-530 î. Hr), soția și sora regelui Cambise (530-522 î. Hr.), una dintre soțiile lui Darius I (522-486 î.Hr.) și mama regelui Xerxe I (486-465 î. Hr.). A devenit celebră în spațiul grec prin menționarea în scrierile lui Eschil (lucrarea *Perșii*) și Herodot (*Istorii*). Regina Atossa e prezentată ca având o mare influență asupra tuturor bărbaților din viața ei, fie că a fost vorba de soți sau de fiu. A se vedea mai multe în Guy D. Middleton, „Atossa”, în *Women in the Ancient Mediterranean World. From the Palaeolithic to the Byzantines*, Cambridge University Press, Cambridge, 2023, pp. 132–137.

dată îi întâlnim pe eunuci în lumea asiriană și chineză[32]. Societatea chineză se remarcă prin faptul că instituția eunucilor a supraviețuit din timpul dinastiei Shang (1766-1122 î.Hr.) până în timpurile moderne, ultimul eunuc, Sun Yaoting, murind în 1996[33].

Să analizăm însă care erau pozițiile sociale ocupate de eunuci și cum erau receptați atât în spațiul oriental, cât și în lumea greco-romană, urmând apoi să vedem ce anume din această mentalitate a supraviețuit în lumea bizantină. Vom începe cu Imperiul asirian, așa-zisul loc de naștere al eunucilor. Statutul eunucilor de aici nu se diferențiază de cel din alte zone. Astfel, îi întâlnim cel mai adesea la curtea imperială ocupând funcții diverse, de la servitori, până la posturi de comandă din administrație sau armată, sau ca slujitori în casele nobililor[34]. Ar fi interesant de cercetat dacă și popoare ca egiptenii[35], babilonienii sau hitiții apelau la eunuci, însă, din păcate, materialul documentar este extrem de sărac. Ceea ce putem face este să aruncăm o privire asupra a ceea ce a însemnat instituția

32 Shaun Tougher, *The Eunuch in Byzantine History and Society.*, p. 7.

33 Ra'anan Abusch, „Eunuchs and gender transformation: Philo's exegesis of the Joseph narrative", p. 108.

34 Dieter Simon, „Lobpreis des Eunuchen", *Schriften des historischen Kollegs,* Vortrage 24 (1994), p. 35.

35 Există posibilitatea ca în Egipt castrarea să fi fost practicată chiar din cele mai vechi timpuri. Un relief de la Medinet Habu îl arată pe victoriosul Ramses al III-lea ținând organele genitale tăiate ale dușmanilor săi. În cronicile sale, faronul Merneptah (dinastia 19) a pretins că a luat 6, 359 de organe bărbătești necircumcise ca trofee. De asemenea, unii istorici sugerează că dezmembrarea lui Osiris și refacerea lui ulterioară de către Isis, care nu i-a putut gă̆si organele genitale și i-a creat altele, „sugerează că castrarea era o practică comună și printre oameni", vezi Piotr O Scholz, *Eunuchs and castrati a cultural history*, Wiener, Princeton, 2001, p. 53.

eunucilor în Imperiul Persan, căci avem la dispoziție o varietate de surse: Herodot, Xenophon și, mai ales, pe Ctesias[36]. În scrierea acestuia, *Persica*, sunt oferite informații bogate referitoare la rolul eunucilor și la funcțiile pe care le ocupau. Există și câteva aluzii la aspectul exterior al acestora. Un astfel de caz este prezentarea lui Artoxares, eunucul care a complotat împotriva lui Darius al II-lea pentru a ajunge el însuși rege: se pare că el a poruncit unei femei să-i procure „o barbă și o mustață pentru a arăta ca un bărbat", lipsa bărbii fiind un efect bine cunoscut al castrării, dacă aceasta avea loc înainte de pubertate[37]. Referitor la funcțiile și rolul eunucilor în Imperiul Persan, Ctesias[38] oferă multe detalii. Ceea ce e interesant e faptul că aici eunucii nu apar ca supraveghetori ale femeilor ci, în special, ca slujitori ai membrilor familiei regale. Astfel ei ajung în posesia secretelor capetelor încoronate și pot influența curgerea evenimentelor.

Alți eunuci aveau alte funcții, cum ar fi să se ocupe de trupul regelui când acesta murea și să stea lângă mormânt. Avem și un caz când un eunuc a fost chemat să preia comanda militară. Alții jucau roluri care nu erau asociate unei anumite funcții. În general, ei erau sfătuitori ai regelui, cel puțin în

---

36 Ctesias et al., *Ctesias' History of Persia: tales of the Orient*, Routledge, London, Milton Park, Abingdon, Oxon; New York, NY, 2013.

37 *Ctesias and his Eunuchs: a Challenge for Modern Historians*, p. 269.

38 Informațiile despre viața lui Ctesias sunt disparate și sărace, majoritatea provenind din fragmentele păstrate din *Persica* și din *Suda*, dicționarul bizantin din secolul X, care spune următoarele: „Ctesias, fiul lui Ctesiarchus sau Cresiochus, din Cnidus, medic, care l-a îngrijit pe Artaxerxe – numit Mnemnon – și a scris Istoria Persiei în 23 de volume". Ctesias et al., *Ctesias' History of Persia*, p. 8.

timpul domniei lui Darius a II-lea. Existau mulți eunuci care participau la comploturi sau care aduceau pe tronul Imperiului Persan diverse personaje, sau chiar aspirau la domnie, cum a fost cazul lui Artoxares[39].

A existat și o perioadă în care eunucii par să își fi pierdut din influență, în timpul domniei lui Artaxerse al II-lea, din pricina complotului sus-menționat. Ei sunt amintiți, dar nu mai ocupă poziții influente. Ca o concluzie la eunucii din lucrarea lui Ctesias, ei sunt o apariție constantă în domnia fiecărui rege persan, nefiind prezentă o evoluție. De la Cirus până la Artaxerxe al II-lea, eunucii sunt o constantă a istoriei[40].

Se pare că eunucii au ajuns în Grecia prin intermediul influenței perșilor, în special o dată cu războaiele medice, însă grecii se ocupau cu comercializarea acestora, după cum ne relatează Herodot. El vorbește despre Chian Panonius, care practica acest gen de negoț în Efes și Sardes. Adevăratul contact cu instituția eunucilor a venit prin cucerirea Imperiului Persan de către Alexandru cel Mare, de unde se vor răspândi în întreg imperiul creat de acesta (se pare că acest lucru nu s-a petrecut și în Macedonia). Alexandru, căruia i-a plăcut să își lase fiecare provincie să se guverneze după propriile tradiții, a preluat obiceiul persan de a avea eunuci ca slujitori. Chiar se vorbește că a cucerit de la Darius al III-lea nu doar Imperiul, ci și pe iubitul lui, eunucul Bagoas[41]. Dacă Macedonia nu a îmbrățișat această instituție orientală, regatele lui Ptolemeu

[39] *Ctesias and his Eunuchs*, pp. 269–270.

[40] Ctesias et al., *Ctesias' History of Persia*, p. 123.

[41] Shaun Tougher, *The Eunuch in Byzantine History and Society.*, p. 9.

și Seleucos au făcut-o. Îi întâlnim pe eunuci mai ales la curtea egipteană unde un eunuc, Potheiuns, a ajuns să fie chiar regent pentru Ptolemeu al III-lea[42].

Mai trebuie să îi menționăm pe eunucii de la curtea lui Mitridates al VI-lea, regele Pontului, marele dușman al romanilor. În cronica lui Appian, dedicată acestui rege și faptelor sale, curtea regală e prezentată ca fiind dominată de eunuci, care își fac și mai simțită influența în cursul celui de-al III-lea război mitridatic (73-63 î. Hr.). Să amintim câteva funcții și câteva personaje: Dionisius, un ofițer naval, Triphon, conducătorul unei fortărețe, agenți speciali cum a fost Bacchus, care a fost însărcinat să ucidă toate soțiile, concubinele și surorile lui Mitridate, și alți slujitori ai regelui și femeilor din familia regală[43].

În ceea ce-i privește pe romani, situația este extrem de îmbucurătoare în privința surselor, mai ales a celor de natură juridică. Pe baza lor, putem picta în cuvinte un tablou viu a ceea ce însemna un eunuc în lumea patriarhală romană. De aceea, vom face mai întâi un excurs de ordin terminologic, după care ne vom opri la câteva fapte și actori importanți.

Roma nu s-a remarcat prin numărul de eunuci decât o dată cu sfârșitul secolului III. Creșterea numărului eunucilor s-a datorat într-o mare măsură importării cultului zeiței Cybele din Asia Mică. Preoții Cybelei[44], galli, erau eunuci care

---

42 Shaun Tougher, *The Eunuch in Byzantine History and Society.*, p. 8.

43 Shaun Tougher, *The Eunuch in Byzantine History and Society.*, p. 9.

44 Pentru mai multe informații privind cultul zeiței Cybele, a se consulta:Eugene Lane, M. J Vermaseren, *Cybele, Attis and related cults: essays in memory of M.J. Vermaseren*, E.J. Brill, Leiden; New York; Köln, 1996; Shelley Hales, „Looking

se castrau ei înșiși în cinstea zeului consort al zeiței, Attis, care a făcut același gest pentru zeiță. Cultul Cybelei a apărut în Grecia, undeva în jurul secolelor V-VI î.Hr., însă nu există mențiuni clare pentru practicarea castrării în această perioadă[45]. Însă, o dată cu primirea de către romani a cultului Cybelei, acesta va atrage din ce în ce mai mulți adoratori, căci, în contrast cu religia romană tradițională și austeră, galli practicau dansul extatic, orgii, autoflagelare publică și auto-castrare[46].

Legea romană a păstrat un adevărat catalog al eunucilor și termenilor meniți să le desemneze condiția. Ceea ce ne interesează aici este legea moștenirii, unde eunucii sunt împărțiți în patru categorii: *spadones*, *thlibiae*, *thladiae* și *castrati*. Doar cei din ultima categorie puteau să lase moștenire. Ceilalți trei termeni par să se refere la mutilarea de natură sexuală. *Thlibiae* se traduce în greacă prin „apăsare", iar *thladiae* prin „zdrobire". *Castrati* este un termen latin care se referă fie la îndepărtarea testiculelor, fie a întregului aparat genital masculin, totul pe cale chirurgicală. „*Spado* este termenul universal pentru cei care sunt *spadones* prin naștere, la fel ca *thlibiae*, *thlasiae* și orice alt tip de *spado*[47]". Există însă o diferență între *spadones* și *castrati*: Labeo și Cassius spun că *spadones* pot avea un moștenitor (prin adopție), de vreme ce atât vârsta, cât și sterilitatea nu constituie un impediment. Însă, conform lui Ju-

for eunuchs: the galli and Attis in Roman art", pp. 87–103; Vermaseren, *Legend of Attis in Greek and Roman Art.*, BRILL, Boston, 2015.

45 Până în secolul III d. Hr. avem extrem de puține mărturii referitoare la preoții castrați ai Cybelei, nici chiar în Asia Minor, patria acestui cult.

46 JL. Lightfoot, „Sacred eunuchism in the cult of the Syrian goddess", p. 72.

47 Justinian, *Digest*. Vezi Ulpian

lian și Proclus, *castrati* nu pot avea un moștenitor, fiindu-le interzisă adopția. Observăm deci că zdrobirea și apăsarea erau socotite a nu fi atât de grave ca și castrarea, deși toate aveau același rezultat, sterilitatea[48].

Ne punem întrebarea: de unde o astfel de diferențiere? Răspunsul e simplu dacă ne uităm la cultura și religia romană. Romanii aveau o definire extrem de clară a ceea ce era considerat firesc și împotriva firii. Religia romană a preaslăvit, încă de la începuturi, puterea de procreare a tatălui, care constituia baza casei romane. Această fertilitate nu se restrângea doar la nașterea copiilor și înmulțirea poporului, ci avea repercusiuni directe asupra rodniciei plantelor și a animalelor. Întreaga natură participa și era influențată de *pater familias*. Statul roman a legiferat această poziție a tatălui, Augustus numindu-se chiar „pater patriae”. Fertilitatea a constituit astfel baza conceptului de „tată” și, prin extensie, a aceluia de „putere”[49]. De aceea, era de așteptat ca romanii să vadă instituția eunucilor ca pe ceva ce se împotrivea legilor naturale și care slăbea vitalitatea romană. Oare s-a întâmplat astfel?

Romanii s-au comportat întocmai credinței pe care o aveau. Deși au acceptat cultul zeiței Cybele în 204 î. Hr., Senatul a interzis cetățenilor romani să participe la cultul zeiței și să performeze asupra lor castrarea - procedură cerută pentru a deveni preoți ai cultului. Catullus, în poemul 63, prezintă regretele unui roman care a recurs la acest gest spre a

48 Liz James, *Women, men, and eunuchs: gender in Byzantium*, Routledge, London; New York, 1997, p. 12.

49 Kathryn M Ringrose, *The Perfect Servant*, pp. 12–13.

o onora pe zeiță[50]. De aceea, nu ne miră faptul că împăratul Domițian a interzis castrarea pe teritoriul roman și a impus controlul imperial asupra prețului eunucilor aduși din teritoriile barbare. Cu toate acestea, elitele romane doreau să dețină eunuci, uneori aceștia devenind „obiecte” de lux, cumpărați cu sume imense de bani. Așa fost cazul eunucului Paezon care, după căderea în dizgrație a stăpânului său, prefectul pretoriului Sejanus (31 d.Hr.), a fost cumpărat de Clutorius Priscus pentru 50 de milioane de sesterți[51]. Și împărații dețineau eunuci care, de multe ori, se bucurau de favoruri deosebite: Claudiu a avut un eunuc, Halotus; Nero a poruncit ca amantul său Sporus să fie castrat, acesta fiind luat apoi în stăpânire de succesorul lui Nero, Otho. În vremea domniei lui Domițian, istoricul Josephus a angajat un eunuc ca tutor pentru fiul său. În timpul domniilor lui Constantius al II-lea (337-361) și Iulian (361-363), prezența eunucilor la curte este bine documentată. De pildă, atunci când Iulian a ajuns la putere, sub pretextul eliminării luxului și extravaganței de la curtea vărului său, s-a dispensat în special de eunuci. Libaniu a afirmat că numărul celor uciși era „mai mare decât muștele din jurul vitelor în timpul primăverii”. În perioada Imperiului Roman târziu, eunucii au devenit un „obișnuit” al curții imperiale. Îi întâlnim ca șambelani (cubicularii) și ca mari șambelani (*praepositus sacri cubiculi*)[52].

50 Walter Stevenson, „The rise of eunuchs in Greco-Roman Antiquity”, *Journal of the history of sexuality* 5 (1994), p. 499.

51 Shaun Tougher, *The Eunuch in Byzantine History and Society.*, p. 9.

52 Shaun Tougher, *The Eunuch in Byzantine History and Society.*, p. 10.

Care erau însă efectele concrete ale castrării asupra subiecților? Pentru un răspuns cuprinzător trebuie avute în vedere vârsta la care se realiza castrarea, tipul acesteia, parțială sau totală și efectele psihologice/fizice. Ultimul aspect e greu de cunoscut din cauza imposibilității unei analize psihologice asupra eunucilor și a lipsei textelor scrise de aceștia. De aceea, pentru a le înțelege atât starea fizică, cât și pe cea psihică, putem apela doar la medicina și psihologia modernă. Astfel, conform medicii moderne, un bărbat castrat înainte de pubertate va fi lipsit de multe dintre caracteristicile unui bărbat matur fiindcă trupul lui nu mai produce androgen. Această stare este numită în medicină hipogonadism și se caracterizează prin: lipsa părului facial, depunerea de grăsime pe șolduri, spate și uneori în jurul ochilor, piele palidă și fină, picioare și brațe lungi și disproporționate, voce subțire. Se presupune că erau lipsiți și de orice apetit sexual, însă nu există o probă sigură[53].

Pentru cei făcuți eunuci după pubertate, avem la dispoziție tot informații oferite de medicina modernă. Astfel, într-un studiu realizat pe 99 de bărbați violatori care au acceptat castrarea chimică, s-au observat următoarele: 75%, în decurs de șase ani, și-au pierdut întregul apetit sexual, în timp ce la ceilalți acesta a crescut. Nu putem însă să fim siguri că același rezultat îl avea și castrarea prin zdrobire sau tăiere. În privința aspectului fizic, nu s-a produs nicio modificare[54].

---

[53] Michael William Aucoin, Richard Joel Wassersu, „The sexuality and social performance of androgen-deprived (castrated) men throughout history: Implications for modern day cancer patients", *Social Science & Medicine* 63, p. 3171.

[54] Michael William Aucoin, Richard Joel Wassersu, „The sexuality and social performance of androgen-deprived (castrated) men throughout history: Implications

Hipocrate descrie în lucrarea *Despre natura copilului* caracteristicile fizice ale eunucilor: „*Și când oamenii devin eunuci când sunt încă copii, din această pricină ei nici nu trec prin pubertate, nici nu le crește barbă*, ci devin în întregime fini”. Tot aici el vorbește despre imposibilitatea eunucilor de a avea copii[55]. Și Aristotel vorbește despre efectele castrării: „Eunucii nu au barbă din cauza feminizării. Și părul care apare mai târziu în viață, la ei nu se produce, dar dacă se întâmplă să apară, îl pierd... această mutilare este schimbarea de la masculin, la feminin”. Totodată, el face distincție între bărbații cu organele genitale mutilate și eunuci: „deopotrivă bărbații și femeile sunt sterili din naștere dacă sunt deformați în zona responsabilă de copulare... ca urmare, bărbaților nu le crește barbă, dar rămân asemănători cu eunucii ((*εὐνουχίας*)[56]”. Adjectivul *εὐνουχίας* ne arată că Aristotel făcea o distincție netă între ce însemna a fi eunuc și a fi steril din alte pricini. Pentru el, eunuc era doar cel care suporta operația castrării.

Puținele referiri la eunuci în medicina Greciei antice arată că erau cunoscute primele simptome ale hypogonadismului, și anume faptul că persoana în cauză nu mai trecea prin pubertate. Imposibilitatea de a avea copii era și ea cunoscută, apărând totodată un accent pe pierderea părului. De asemenea,

for modern day cancer patients”, p. 3169.

55 Hippocrates et al., *Generation ; Nature of the child ; Diseases 4 ; Nature of women and barrenness*, Harvard University Press, Cambridge, Mass.; London, 2012, cap. 20.

56 Aristotle, A. L Peck, *Generation of animals*, Harvard University Press ; Heinemann, Cambridge, Mass; London, 2015, par. 746b.Mass; London”,”source”:”Open WorldCat”,”event-place”:”Cambridge, Mass; London”,”abstract”:”Nearly all the works Aristotle (384-322 BCE

folosirea adjectivului *εὐνουχίας* pentru definirea bărbaților care aveau câteva dintre caracteristicile eunucilor, dar care nu erau castrați, arată importanța acestei operații pentru devenirea unui eunuc.

1.3. Societatea bizantină și atitudinea față de eunuci

Am afirmat mai sus că atitudinea bizantinilor față de eunuci este ambivalentă. Pe de o parte, avem imaginea arhicunoscută a eunucului fără scrupule, iar pe de altă parte ei sunt lăudați pentru virtuțile lor. În antichitatea târzie și în lumea bizantină, moștenitoare a tradițiilor romane, s-a pus pe primul loc în cadrul societății și vieții private bărbatul și s-a subliniat importanța procreării și a familiei. Din această pricina, romanii au creat o serie de legi spre a proteja familia și pe cetățenii romani. Acestea nu s-au rezumat doar la protecție, ci au impus și un model de masculinitate, în acest tablou femeile și bărbații fiind diferiți atât din punct de vedere fizic, mental, cât și moral[57]. Dar, la fel ca femeile, bărbații pot fi analizați prin raportarea la tensiunile dintre rolul social și identitățile personale. Mathew Kuefler propune însă o abordare inversă, pornind de la ideea că într-o societate patriarhală, de multe ori identitățile personale nu se potrivesc cu rolurile sociale pe care bărbații ar trebui să le îndeplinească[58]. Deci, ce anume se aștepta de la un bărbat în antichitate? Au evoluat cerințele

[57] Shaun Tougher, *Eunuchs in antiquity and beyond*, p. 150.

[58] Mathew Kuefler, *The manly eunuch: masculinity, gender ambiguity, and Christian ideology in late antiquity*, University of Chicago, Chicago, Ill., 2001, p. 23.

de-a lungul perioadei antichității târzii și a istoriei Imperiului Bizantin? Cum au afectat aceste concepții percepția asupra eunucilor? În ce categorie de gen erau ei încadrați? Acestea sunt doar câteva întrebări extrem de importante când analizăm concepția societății bizantine asupra eunucilor. Ideile unei civilizații nu pier odată cu ea, ci se transmit urmașilor. Astfel s-a petrecut și cu moștenirea romană. De aceea trebuie să o analizăm înainte de a ne întâlni cu marile personalități, pozitive și negative, care s-au remarcat ca eunuci în Imperiul Bizantin.

Vom începe cu definiția pe care Ammianus Marcellinus o dă curajului în encomionul pe care îl face împăratului Iulian Apostatul:

> „Julian trebuie să fie socotit ca un bărbat (vir) de dimensiuni eroice, remarcabil prin faptele sale mărețe și prin majestatea lui înnăscută. Filosofii ne spun că există patru virtuți (virtus) cardinale: auto-controlul, înțelepciunea, dreptatea și curajul; și, în plus față de acestea, anumite daruri practice: abilități militare, demnitate, bogăție și generozitate. Pe toate acestea Iulian le-a cultivat atât pe rând, cât și ca întreg, cu cea mai mare grijă[59]".

Ceea ce trebuie să reținem din acest text este egalitatea dintre *vir* și *virtus*. A fi bărbat însemna a deține calitățile enumerate mai sus. Acestea îl diferențiau pe bărbat de ceea ce era considerat tipic feminin. Femeile erau socotite ca fiind lipsite de *virtus*, lipsa moralității, a auto-controlului, înțelepciunii, dreptății și curajului fiindu-le a doua natură. Ele erau văzute ca

[59] Mathew Kuefler, *The manly eunuch*, p. 19.

nestatornice, dezmățate, necugetate și lașe. Dacă bărbații erau guvernați de rațiune și înțelepciune, sentimentele și emoțiile erau cele care stăpâneau acțiunile femeilor[60]. Lactațiu spune: „așadar bărbatul (vir) a fost numit astfel fiindcă forța (vis) este mai mare în el decât în femeie; și de aceea, virtutea (virtus) a primit numele lui. În același chip, femeia (mulier)... provine de la moliciune (mollitia), schimbată și prescurtată de o literă...”. Lactanțiu mai vorbește și despre separarea fizică a „seminței bărbătești și femeiești” în uter, cea masculină așezându-se în partea dreaptă, iar cea feminină în stânga. Această separare se răsfrânge și asupra diferențelor sexuale: virtute și viciu, dominant și supus, puternic și slab, etc. Deci, pentru romani, diferențele de natură sexuală sunt o imagine a rolurilor sociale ale bărbatului și femeii[61].

Cum arăta pentru romani un bărbat lipsit de masculinitate? Răspunsul îl aflăm în lucrarea anonimă *De physiognomia liber*. Scopul autorului este de a distinge între „vir fortis” și „vir timidus et imbecilis”. Acesta din urmă este caracterizat prin: păr și piele fină, voce guturală, cap înclinat, mișcări rapide și deformări fizice (picioare sau mâini asimetrice)[62]. La aceste trăsături se adăuga lipsa virtuții.

Definiția romană a masculinității a fost pusă sub semnul întrebării de existența eunucilor. Romanii s-au confruntat cu o dilemă: cărui gen îi aparțin aceștia? Dacă pe hermafrodiți

60 Kathryn M Ringrose, *The Perfect Servant*, p. 39.

61 Mathew Kuefler, *The manly eunuch: masculinity, gender ambiguity, and Christian ideology in late antiquity*, University of Chicago, Chicago, Ill., 2001, pp. 22–23.

62 Mathew Kuefler, *The manly eunuch*, p. 25.

îi socoteau bărbați datorită prezenței organelor genitale, eunucii suferiseră o excizie, fie totală, fie parțială, și mai erau și sterili. De aceea, tratatele medicale romane afirmau că prin castrare se pierdea „masculinitatea”, îndepărtarea organelor sexuale însemnând a lucra împotriva naturii. De altfel, autorii romani vorbeau despre ei ca fiind echivalente ale femeilor, având aceleași caracteristici: carnali, iraționali, manipulativi. Termeni ca *molles*, *effeminati* sau *semiviri* erau des utilizați. Deci, ei aveau un statut ambiguu, fluctuând între masculin și feminin[63].

Aceeași terminologie o întâlnim și în mediul bizantin. Termeni ca: *γυναικωδης* (efeminat), *θηυδρωδυς* (ca o femeie), *γυναιον* (micuța femeie), ultimul fiind pus în gura unui general rus care își bătea joc astfel de comandantul armatelor bizantine care era eunuc, erau des întâlniți. Deși autorii bizantini nu îi socotesc pe eunuci a fi femei, totuși le atribuie caracteristici socotite a fi feminine. Precum femeile, eunucii mănâncă și consumă prea multe băuturi, le lipsește auto-controlul și se lasă stăpâniți de emoții. Sfântul Vasile spune că sunt „nebuni după femei” și „nebuni după aur”. Vocile lor erau feminine[64].

Este de remarcat că eunucii nu erau niciodată descriși prin utilizarea caracteristicilor feminine pozitive, deși mulți dintre ei aveau în grijă copii. Observăm deci că, deși atât romanii cât și bizantinii foloseau atribute feminine pentru a-i descrie pe eunuci, niciodată ei nu au afirmat că aceștia ar fi de gen feminin, în ciuda faptului că nu erau socotiți a fi bărbați deplini.

---

63 Mathew Kuefler, *The manly eunuch*, p. 35.

64 Kathryn M Ringrose, *The Perfect Servant*, p. 36.

Apelativele negative la adresa eunucilor nu sunt însă preponderente. Autorii bizantini au știut să recunoască și să aprecieze calitățile pe care aceștia le aveau. De pildă, eunucul Narses a fost prefect al teritoriilor bizantine din Italia, pe care o eliberase de sub stăpânirea goților. Calitățile sale militare au fost recunoscute de către contemporani. Agathias a atribuit victoriile consecutive ale romanilor „conducerii desăvârșite” a eunucului, ale cărui curaj și eroism erau atipice pentru un eunuc[65]. Și Procopie, deși îl acuză pe acesta de mândrie, gelozie, insubordonare, a fost nevoit să îi recunoască geniul militar, afirmând că și-a dobândit propria faimă prin „acte înțelepte și vitejești (*ἔργα ξυνέσεώς τε καὶ ἀνδρείας*)[66]”. Aproape în aceiași termeni îl descrie și Agathias: „τὸ δὲ ἀνδρεῖον καὶ μεγαλουργὸν” (viteaz și eroic)[67]. Narses este doar unul dintre alte multe exemple de eunuci care s-au remarcat

O sintagmă care descrie foarte bine statutul eunucilor în societatea bizantină este cea de „slujitori desăvârșiți” pe care o folosește Kathryn Ringrose. Spre exemplu, Simeon Magistrul îl lăuda pe eunucul Vasile Nothos fiindcă l-a slujit pe împărat cu credință. La fel Skylitzes afirma că eunucii erau foarte buni slujitori imperiali întrucât nu depindeau de nimeni, spre deosebire de sclavi[68].

---

65 Agathias, Joseph D Frendo, *The histories*, de Gruyter, Berlin [etc., 1975, cap. 2.9.1.

66 Procopius Caesariensis et al., *The wars of Justinian*, Hackett Publishing Company, Inc., Indianapolis, 2014, cap. 6.13.16.

67 Agathias, Joseph D Frendo, *The histories*, cap. 1.16.2.

68 Kathryn M Ringrose, *The Perfect Servant*, p. 40.

1.4. Eunucii și Statul Bizantin

Una dintre întrebările majore este de ce împărații bizantini au apelat atât de mult la serviciile eunucilor când aveau la dispoziție clasa nobiliară. Keith Hopkins oferă un posibil răspuns. Ea argumentează că împărații i-au folosit pe aceștia deoarece aparatul administrativ imperial era foarte extins și nu doreau să implice aristocrația locală, astfel că au început să depindă de eunuci. Întrucât una dintre îndatoririle acestora era aceea de a se ocupa de programul oficial al împăratului, ei puteau să hotărască cine intra în audiență la acesta, ceea ce le-a conferit influență politică. Petiționarii veneau mai întâi la ei pentru a le câștiga favorurile.

O altă consecință a acestei situații era că nobilii erau nevoiți să-i flateze pe eunucii sclavi spre a ajunge la împărat. Acest fapt avea un dublu efect: pe de o parte, îi înjosea pe aristocrați, pe de alta, le dovedea acestora că împăratul este cel care deține puterea asupra lor. Un eunuc sclav era situat pe treapta cea mai inferioară a societății. Făcându-i pe nobili să se bazeze pe eunuci, împăratul scotea în evidență lipsa lor de stabilitate socială. Acest fapt explică și de ce autorii bizantini – mulți dintre ei au interacționat direct cu eunucii de la curte – sunt atât de disprețuitori la adresa lor[69].

---

[69] Ringrose oferă o altă explicație, în contextul în care, începând cu secolul IX, eunucii se vor bucura de un mare respect din partea bizantinilor. Ea afirmă că autorii bizantini din secolele anterioare i-au prezentat negativ pe eunuci din pricina percepției Bisericii asupra castrării. A se vedea Kathryn M Ringrose, *The Perfect Servant*, p. 209.

În privința funcțiilor pe care un eunuc le putea deține avem informații din lucrarea lui Filoteos, *Kletorologion*, scrisă în timpul domniei împăratului Leon al VI-lea și introdusă apoi de Constantin Porfirogenetul în cartea sa *De Ceremoniis*. În această lucrare, Filotei vorbește pe larg despre funcțiile, titlurile și ierarhia socială a vremii sale și acordă o atenție specială statutului eunucilor. De aici rezultă că eunucilor le erau rezervate opt titluri. Acestea sunt: *nipsistarios*, cel care era responsabil de spălările rituale; *koubikoularios*, titlu ce derivă din cel de șambelan; *spatharokoularios*, care era un șambelan ce acționa ca gardă de corp pentru împărat. Simbolul acestui titlu era o sabie ținută de o mână de aur; ostiarios, ușierul, care primea un baston din aur decorat cu pietre prețioase*; pimikerios*; *protospatharios*, care era șeful gărzii imperiale; *praipositos*, care derivă din titlul roman *praepositus sacri cubiculi*; *patrikios*, anticul titlu de patriciu[70].

Deși aceste titluri erau, de regulă, onorifice, unele dintre ele implicau și funcții concrete. Două dintre titlurile enumerate, *patrikios* și *protospatharios*, erau oferite și celor care nu erau eunuci. Ceea ce uimește este că în ierarhia socială eunucul *patrikioi* ocupa o poziție superioară față de omologii lui *patrikioi* „cu barbă"[71].

Ca funcții specifice eunucilor Filotei amintește: *parakoimomenos*, șeful eunucilor, care ocupa poziția deținută odinioară de *prepositus sacri cubiculi*; *protovestiarios*, cel responsabil cu garderoba imperială. A înlocuit funcția de *comes sacrae vestis*;

70 Kathryn M Ringrose, *The Perfect Servant*, pp. 167–168.

71 Shaun Tougher, *The Eunuch in Byzantine History and Society.*, p. 57.

șeful mesei împăratului; șeful mesei augustei; *papias* al Marelui Palat, cel care se ocupa de securitatea palatului, având în grijă cheile; *deuteros* al Marelui Palat, îl seconda pe *papias*; *pingernes* al împăratului, era valetul acestuia; *pingernes* al augustei; *papias* la Magnaura; *papias* la Daphne. Existau doar trei funcții pe care un eunuc nu le putea ocupa: eparh (prefectul Constantinopolului), *questor* (judecător și legislator) și *domestikos* (ofițer militar)[72].

O altă funcție pe care eunucii o puteau deține era cea de comandant al armatei imperiale. Această numire se făcea în două cazuri: atunci când împăratul nu dorea să conducă el însuși armata, sau atunci când imperiul era condus de un copil sau de o femeie. În această poziție s-au remarcat mulți eunuci. Ei au acționat ca extensii ale împăratului și s-au bucurat de o reală putere. Însă, în ciuda faptului că istoricii le-au consacrat zeci de pagini, ei nu au constituit regula. În general, eunucii s-au mărginit la a fi slujitori fideli ai împăratului. Numai puțini dintre ei ajungeau să fie influenți, mai ales prin exercitarea puterii politice și militare[73]. Deja l-am menționat pe marele general Narses, probabil cel mai celebru eunuc. El a fost trimis de împăratul Iustinian în Italia ca ajutor al generalului Belizarie, care lupta atunci împotriva goților. El a venit în Italia însoțit de o mare armată și s-a făcut atât de remarcat încât împăratul l-a chemat pe Belizarie în Constantinopol și i-a încredințat eunucului conducerea trupelor din Italia. Procopie scrie că împăratul a procedat astfel fie întru-

72 Shaun Tougher, *Eunuchs in antiquity and beyond*, p. 170.

73 Kathryn M Ringrose, *The Perfect Servant*, p. 160.

cât știa că armata l-ar urma pe Narses, fie datorită unei vechi profeții toscane. Demnitarul bizantin se întreabă cum e posibil ca un bărbat crescut în încăperile femeilor și obișnuit cu viața ușoară să își depășească condiția și să conducă armata cu o astfel de eficiență[74].

Un alt nume care s-a remarcat, dar de această dată pe tărâm politic, este cel al lui Vasile Lekapenos, fiul nelegitim al împăratului Roman Lekapenos, făcut eunuc de mic copil. După moartea tatălui său, în timpul domniei lui Constantin al VII-lea Porfirogenetul, a fost ridicat la treapta de *protovestiarios* și apoi la cea de *parakoimomenos*. În timpul acestui împărat, Vasile s-a bucurat de o influență considerabilă, Constantin delegându-l de multe ori să conducă expediții militare. În timpul domniei lui Romanos al II-lea a intrat în umbră, dar a revenit la putere în timpul ascensiunii lui Nikeforos Phocas, pe care l-a susținut pentru ocuparea tronului. Împăratul l-a răsplătit numindu-l președinte al Senatului. De aceeași putere s-a bucurat și în timpul domniei lui Ioan Tzimiskes, ucigașul lui Phocas, pe care l-a ajutat să îi elimine pe susținătorii fostului împărat și să o alunge pe împărăteasa Teofano. De asemenea, Vasile l-a însoțit pe împărat în campaniile sale militare, fiindu-i sfătuitor.

După moartea lui Tzimiskes, el a devenit regent pentru prinții „născuți în purpură”, Vasile al II-lea și Constantin al VIII-lea. El a condus de facto imperiul până în 985, când Va-

[74] Michael Edward Steward, „The Andreios Eunuch-Commander Narses: Sign of a Decoupling of Martial Virtues and Masculinity in the Early Byzantine Empire?”, *An Australasian Journal of Medieval and Early Modern Studies* 2 (2015), p. 11.

sile al II-lea a preluat puterea și l-a trimis pe eunuc în exil, unde a și murit. Acesta a fost maximul de putere la care a ajuns vreodată un eunuc în Bizanț, deși au fost cazuri, ca cel al eunucilor Aetiu și Staurakios în timpul domniei Irinei, care au dorit să preia puterea fie pentru ei înșiși (ceea ce constituia o abominație în ochii bizantinilor), fie pentru rudele lor[75].

1.5. Atitudinea Bisericii față de eunuci

La începutul creștinismului termenul *eunuc* avea mai multe înțelesuri. El desemna pe cineva celib, necăsătorit, pe cei care nu aveau caracteristici masculine puternice, pe cei a căror organe genitale fuseseră accidentate sau îndepărtate chirurgical[76]. Bineînțeles că Biserica era împotriva castrării, însă contra celei voluntare, chiar dacă prin ea se urmărea atingerea desăvârșirii spirituale, cum a fost cazul lui Origen. Cei care fuseseră supuși acestei proceduri atunci când erau copii și nu puteau hotărî pentru ei înșiși, sau care au fost obligați să se supună operației sau pedepsiți în acest fel, nu erau condamnați.

Pentru a desemna statutul eunucilor, Părinții Bisericii au apelat la Sfânta Scriptură. Cel mai important verset cu referire la eunuci a fost socotit Mt. 19, 12. În concepția lor, textul face referire la trei categorii de bărbați: cei care s-au născut fără dorințe sexuale, o stare ieșită din comun, dar binecuvântată, cei care au fost castrați de alții și cei care doresc să rămână celibi[77].

[75] Kathryn M Ringrose, *The Perfect Servant*, pp. 129–131.

[76] Shaun Tougher, *Eunuchs in antiquity and beyond*, p. 124.

[77] Kathryn M Ringrose, *The Perfect Servant*, p. 115.

Sfântul Ioan Gură de Aur împarte eunucii în două categorii, cei castrați de alții și cei care s-au supus operației din proprie voință. Cei din primul grup nu merită niciun fel de recompense pentru virtutea lor, de vreme ce starea actuală nu a din proprie dorință, ci le-a fost impusă de alții. Însă cei din ultimul grup vor fi binecuvântați în Ceruri pentru că membrii ei practică celibatul prin propriile eforturi. De asemenea, sfântul mai spune că castrarea este opera diavolului fiindcă rănește creația lui Dumnezeu și permite bărbaților să cadă în păcat[78].

Cu toate acestea, exista o teamă față de prezența eunucilor, mai ales în viața monastică. Se considera că ei pot ispiti pe monahi prin fizicul lor feminizat și înfățișarea de copii. În plus, mulți se întrebau dacă ei pot atinge desăvârșirea, de vreme ce nu trebuie să lupte cu ispite de natură fizică[79]. De aceea, de multe ori li se refuza intrarea în viața monastică

Sursele hagiografice ne prezintă atât imaginea arhicunoscută a eunucilor ca agenți ai diavolului, cât și una pozitivă în care ei nu numai că ajung sfinți, ci sunt și simboluri ale puterilor cerești (acest ultim punct are și o componentă ce ține de interpretarea ceremonialului imperial). Să oferim mai întâi câteva exemple negative. În acest gen de scrieri, eunucii apar în multe cazuri ca persecutori ai unor sfinți. Așa se întâmplă în cazul vieții sfântului Niketas din Medikion (824), care a fost persecutat de eunucul Antim, starețul mănăstirii în care sfântul fusese trimis drept pedeapsă. La fel s-a petre-

[78] Kathryn M Ringrose, *The Perfect Servant*, pp. 115–116.

[79] Vincent L Wimbush, Richard Valantasis, *Asceticism*, Oxford University Press, Oxford, 2002, p. 66.

cut și în cazul eunucului Grigorie, care lucra pentru eparhul Constantinopolului și care l-a agresat pe papa Martin atunci când a fost adus în capitala imperială[80].

Această atitudine începe să se schimbe prin secolul VIII, când eunucii încep să fie numiți în poziții de conducere în Biserică fie de către puterea imperială, fie prin intermediul virtuților cu care s-au făcut remarcați. Vom aminti câteva personalități marcante care au ajuns în cea mai înaltă funcție, cea de patriarh. Patriarhul iconodul Ghermanos, intrat în rândul sfinților, este unul dintre cei mai cunoscuți. El a fost supus operației de îndepărtare a organelor genitale la vârsta adultă drept pedeapsă, se pare, pentru un complot împotriva împăratului. A fost patriarh în timpul domniilor împăraților Anastasios al II-lea, Teodosie al II-lea și Leon al III-lea, fiind înlăturat de Leon al III-lea întrucât nu i-a susținut politica iconoclastă. A fost urmat tot de doi patriarhi eunuci, Metodie (843-847) și Ignatie, ultimul fiind fiul împăratului Mihail I Rangave, castrat odată cu detronarea tatălui său pentru ca nu cumva să aibă pretenții la tronul imperial[81].

Am amintit anterior de faptul că eunucii, atât în cadrul ceremoniilor imperiale, cât și în arta bisericească, au început să devină simboluri ale îngerilor. Începând cu secolul VII, hagiografia realizează conexiuni între îngeri și eunuci. Tema luminii, folosită în relatările privind participarea eunucilor la ceremonialul imperial, e folosită pentru a descrie îngerii. Atât eunucii, cât și îngerii, sunt mesageri imperiali și aduc în fața

[80] Kathryn M Ringrose, *The Perfect Servant*, p. 117.

[81] Kathryn M Ringrose, *The Perfect Servant*, p. 118.

suveranilor pe petiționari, căci îngerul care ține sceptrul de aur în mână are funcția de *ostiarios*, pe care l-am amintit mai sus. Ierarhia cerească ia chipul celei pământești sau, cum bizantinii doreau să creadă, curtea imperială de la Constantinopol este imagine a Ierusalimului ceresc.

Suprapunerea între imaginea eunucilor și cea a îngerilor apare pregnant în multe scrieri bizantine. De pildă, în Oneirocriticonul lui Ahmet, care era un „manual” de interpretare a viselor, datat undeva în secolele IX-XI, se spune că dacă cineva visează un eunuc grațios și înalt, acesta trebuie socotit a fi înger[82] întrucât un eunuc este pur și asemănător îngerilor[83].

O altă mărturie o avem din textul relatării vedeniei avute de călugărul Cosma. Acesta fost servitor la palatul imperial în timpul împăratului Alexandru. După o vreme s-a retras la o mănăstire în Asia Mică. Aici a avut o viziune în care a fost dus în Ierusalimul ceresc unde a întâlnit o mulțime de eunuci plini de lumină. De remarcat este faptul că palatul în care Cosma a mers este replica perfectă a celui din Constantinopol, iar eunucii se suprapun complet cu îngerii[84].

---

[82] Franciseus Drexl, *Achmetis Oneirocriticon*, Lipsia, 1925, p. 121.

[83] Steven Oberhelman, „The Interpretation of Dream-Symbols in Byzantine Oneirocritic Literature”, *Byzantinoslavica* 47.

[84] Helen Diner et al., *Emperors, angels, and eunuchs: the thousand years of the Byzantine Empire*, Chatto & Windus, London, 1938, p. 230; Shaun Tougher, *Eunuchs in antiquity and beyond*, pp. 167–168.

1.6. Concluzii

Înainte de a trece la tratatul sfântului Teofilact al Ohridei, vom prezenta câteva concluzii desprinse din cele prezentate până acum:

1.Termenul „eunuc” nu are un înțeles fix, ci a fost folosit în varii contexte, însă mereu în legătură cu neputința de a procrea.

2. Nu se cunoaște când a apărut această categorie în istorie. Cert este că apar menționați pentru prima dată la asirieni. Au fost folosiți și de perși, egipteni și mai târziu de greci și romani.

3. Romanii au împărțit eunucii în patru categorii, clasificare pe care o regăsim și la bizantini: *spadones*, t*hlibiae*, *thladiae* și *castrati*.

4. Statul bizantin s-a folosit de serviciile lor mai ales pentru a contracara puterea păturii aristocrate și de aceea au fost create funcții destinate doar lor.

5. Deși Biserica a avut o atitudine rezervată față de eunuci, începând cu secolul VIII, mulți dintre ierarhi și cler în general au fost eunuci. Creștinismul a condamnat doar pe aceia care s-au făcut eunuci din proprie voință.

6. Atât în Biserică, cât și în Stat, eunucii aveau o funcție simbolică, închipuind puterile îngerești.

II.
Introducere la tratatul „În apărarea eunucilor”

Înainte de a oferi traducerea tratatului „În apărarea eunucilor”, vom realiza o scurtă introducere în care vom oferi detalii biografice privind viața sfântului Teofilact al Ohridei și a fratelui său, Demetrios, destinatarul lucrării sus-amintite. Vom vedea care era percepția bizantinilor asupra eunucilor în secolul XII, care sunt ideile pe care sfântul le dezbate în lucrare, care a fost motivația scrierii sau dacă ea reflectă gândirea vremii și cum e argumentată. Mai mult, vom analiza dacă ideile pe care Teofilact le aduce în prim-plan mai apar și în alte scrieri și dacă putem vorbi despre o constanță.

2.1. Locul, destinatarul și timpul scrierii

Teofilact al Ohridei s-a născut pe la jumătatea secolului XI. În 1070 a mers la Constantinopol, unde a primit o educație aleasă, ajungând *maistor ton rhetoron* prin 1080. În jurul anului 1088-1089 a fost ales ca arhiepiscop al Ohridei[85]. Ajungând aici, a fost extrem de nemulțumit de starea în care se găsea populația care „nu are respect nici pentru Dumnezeu,

---

85 Margaret Mullett, Theophylact of Ochrid`s In Defence of Eunuchs în Shaun Tougher, *Eunuchs in antiquity and beyond*, p. 177.

nici pentru oameni[86]". E de înțeles neplăcerea pe care i-a făcut-o numirea într-un scaun arhiepiscopal situat în sălbatica și proaspăta supusă Bulgarie. Teofilact avea legături strânse cu familia imperială a Comnenilor, participa activ la viața intelectuală a capitalei și își crease o vastă rețea de influențe care, pe baza unor studii, număra în jur de 127 de persoane influente în Imperiu.

În timpul petrecut în scaunul din Ohrida a compus numeroase lucrări, de la scrisori, la teste hagiografice care constituie o sursă bogată de informații privind economia, istoria bisericească și socială, retorica și, cel mai important, viața de zi cu zi a populației locale. Marea cantitate de informație privind populația locală este unul dintre motivele interesului pe care cercetătorii îl au față de viața și lucrările lui Teofilact. De aceea, istorici bulgari, macedoneni, sârbi, greci, ruși sau polonezi au realizat bogate studii[87].

În privința fratelui său, Demetrios Hefaistos, pentru care redactează tratatul, nu avem multe informații. Știm despre el doar din informațiile pe care Teofilact le-a lăsat în câteva lucrări: epistole, două poeme, două scrieri cerute de el, tratatul „În apărarea eunucilor" și o lucrare care răspunde la întrebări de ordin liturgic. Cercetătorii nu sunt siguri dacă tratatul a

[86] Paul Gautier, *Théophylacte d'Achrida:Lettres*, Association de Recherches Byzantines, Thessalonique [Greece], 1986, pp. 146–147.

[87] Dion C Smythe, Ms. Rowena Loverance, *Strangers to Themselves: Papers from the Thirty-Second Spring Symposium of Byzantine Studies, University of Sussex, Brighton, March 1998.*, Taylor and Francis, Florence, 2000; Paul Gautier, „L`épiscopat de Théophylacte Héphaistos, archevêque de Bulgarie: Notes chronologiaues et biographiques", *Revue des études byzantines* 21 (1963).

fost scris pentru Demetrios, căci se pare că Teofilact mai avea și alți frați. Însă majoritatea înclină spre el întrucât mai este amintit în 14 scrisori, iar alte două lucrări îi sunt adresate[88].

Din ceea ce ni s-a păstrat despre Demetrios în scrierile fratelui său deducem că a fost îndrăgit de împăratul Alexios Comnenul și a fost apropiat al Mariei de Alania. E posibil să fi fost discipol al lui Teodor Smyrnaios și a lui Niketas, având legături strânse cu episcopul de Kitros și cu Grigorie Kamateros. Numai astfel se explică de ce Teofilact îi încredințează o serie de scrisori ca unuia care avea acces privilegiat în Marele Palat. Se presupune că a murit în 1107, căci arhiepiscopul vorbește despre boala fratelui său (în trei scrisori), iar în două poeme și două epistole îi deplânge moartea, care se pare că a survenit din pricina tuberculozei. Descrierea pe care o face fratelui în poeme seamănă cu cea din Tratat, unde îi laudă înțelepciunea, caracterul și puritatea inimii:

> „Fratele de care însăși respirația mea depindea, care a fost totul pentru mine, care se punea pe sine în calea focului și a săbiilor pentru ca eu să trăiesc liniștit, fără dureri; cine va opri atacurile colectorilor de taxe? Cine va amuți biroul financiar? Cine va fi prietenul hotărârilor înțelepte? Cine va fi admirat de senatori pentru valoarea caracterului său? Cui să îi descopăr durerea suferințelor mele, acum când

---

88 Paul Gautier, *Theophylacte d'Achrida. Lettres*, vol. II, Thessalonique, 1986, pp. 15–22; Théophylacte d'Achrida, *Discours, Traités, Poésies*, vol. I (Series Thessalonicensi XVI), Association de Recherches Byzantines, Thessalonique, 1980, pp. 55–60; Margaret Mullett, *Theophylact of Ochrid: reading the letters of a byzantine archbishop.*, Routledge, s.l., 2016, pp. 173–177.

> nu mai am doctor pentru zbuciumul meu? Tânjesc să îl jelesc pe fratele meu cu un ocean de lacrimi... rătăcesc pe un drum întunecat din pricina morții lui... fiecare fibră a inimii mele este cuprinsă de jalea Niobei. Dacă Dumnezeu m-ar transforma în piatră, mi-aș striga din nou durerea. Timpul nu vindecă; suferința dăinuie și rămâne proaspătă[89]".

În privința titlului, „În apărarea eunucilor", acesta nu este dat de Teofilact. Singurul titlu care apare în manuscrise este *Λογος* și este precedat de două *protheoria*i, prima în versuri iambice. În privința genului literar al textului s-a propus, printre altele, că ar fi progymnasma, un exercițiu de scriere ce se făcea la școală[90]. Este compus din două părți, primirea lucrării de către Demetrios și dialogul auzit de Teofilact pe străzile orașului Tesalonic. Avem deci un material introductiv, discursul călugărului (probabil era monah sau cleric datorită referirilor eunucului la asceza și celibatul practicate de interlocutorul său), o tranziție, discursul eunucul (care este mai mare ca dimensiuni) și concluziile, unde cei doi se despart și Teofilact oferă cadoul său lui Demetrios.

Lucrarea a fost redactată în Tesalonic, în perioada în care împăratul Alexios I Comnenul era în vizită, după cum însuși Teofilact spune în prefață. Știm doar de două vizite pe care basileul le-a făcut aici: în anii 1080 și 1100[91]. Deci, textul a fost redactat undeva în această perioadă.

---

89 Théophylacte d'Achrida, *Discours, Traités, Poésies*, vol. I, pp. 146–147.

90 Margaret Mullett, „Theophylact of Ochrid's 'In Defence of Eunuchs", p. 180.

91 Margaret Mullett, Dion C Smythe, *Alexios I Komnenos*, Belfast Byzantine Enterprises, School of Greek and Latin, The Queen's University of Belfast, Belfast,

2.2. Cuprinsul tratatului

Vom prezenta acum pe puncte principale cele relatate în lucrare:

Introducerea în versuri iambice, apoi încă o introducere

Locul: Tesalonic, în perioada în care și Alexios Comnenul se afla în oraș. Episcopul aude doi oameni discutând despre eunuci, unul dintre ei criticându-l pe celălalt, un eunuc, pentru castrarea nepotului său

Discursul primului personaj[92]. Argumente împotriva castrării:

- este împotriva creației și a voii Creatorului
- se opune legilor lui Moise
- nu respectă canoanele Sfinților Apostoli
- se împotrivește hotărârilor Sfinților Părinți
- încalcă legislația împăratului Justinian
- distruge caracterul copilului
- îl expune pericolului viciilor
- în palat, copilul va deveni efeminat din cauza prezenței femeilor
- teatrul îl va deprava prin cântecele licențioase, care vor distruge apoi serviciile divine

Discursul eunucului[93]- castrarea

- nu se opune voii lui Dumnezeu

1996.

92 Este mult mai scurt. A se vedea Théophylacte d'Achrida, *Discours, Traités, Poésies*, vol. I, pp. 290–296.

93 Théophylacte d'Achrida, *Discours, Traités, Poésies*, vol. I, pp. 297–329.

- nu încalcă prevederile mozaice
- dacă este făcută din dorința familiei ca copilul lor să își păstreze puritatea, nu se împotrivește canoanelor
- în privința legislației lui Justinian - nici împăratul nu a ținut cont de ea, prin urmare nu este valabilă
- dacă sinodul lui Fotie o interzice, o face din pricina lui Ignatie și a susținătorilor lui
- în palat, copilul poate fi influențat în bine de către împărătesele pioase
- eunucii ce slujesc în Biserică trăiesc, majoritatea, în curăție
- în teatru sunt mai numeroși cei care nu sunt eunuci
- influența eunucilor asupra muzicii din Biserică nu este rea. Ia ca exemple pe David, Efrem, Ioan Gură de Aur.
- Părinții critică și pe alți oameni, nu doar pe eunuci. Avem multe exemple de sfinți eunuci, patriarhi, episcopi, preoți, diaconi sau călugări. Dacă se dorește o dovadă a purității eunucilor, să se vadă viețuirea lor.

Concluzia: Castitatea nu este imposibilă fără castrare, dar și curăția eunucilor este valoroasă.

Centrul tratatului îl constituie cele două discursuri. Primul este mult mai scurt și, după cum am observat, prezintă acuzele aduse împotriva eunucilor. Motivul pentru care interlocutorul eunucului începe polemica este nepotul ultimului, care se afla împreună cu ei. Unchiul său îl făcuse eunuc, acțiune pe care acesta o dezaproba total. El își motivează opinia aducând argumente atât din mediul laic, din legislația imperială, cât și din mediul bisericesc. Castrarea va deteriora caracterul moral al copilului, predispunându-l unor patimi pe-

riculoase precum ambiția, gelozia, irascibilitatea, avariția; întâlnirea cu femeile din palat îi vor slăbi sufletul și vor conferi putere dorinței carnale, moliciunii și luxului; contactul cu alți eunuci, mai ales la teatru, îl vor conduce la dobândirea unui limbaj licențios și chiar la relații homosexuale. Dacă comparăm cu lista de vicii ale eunucilor scrisă de sfântul Vasile cel Mare[94], primul vorbitor nu amintește lăcomia de mâncare, nestatornicia sau ticăloșia; alte stereotipuri bizantine pe care nu le amintește sunt: lipsa controlului, curajului, slăbiciunea și incapacitatea afectivă.

Discursul eunucului, după cum am observat, este mai elaborat. El prezintă argumente puternice la fiecare acuză, de multe ori fiind critic și chiar sarcastic. Apărătorul eunucilor este, conform descrierii, un om educat și cu un caracter ireproșabil. El spune că nu toți eunucii sunt la fel și subliniază că există multe tipuri de eunuci, iar cei criticați sunt cu siguranță din Persia sau din Arabia[95]. El numește apoi câțiva eunuci, slujitori ai Bisericii, care au o viață exemplară și îl acuză pe interlocutorul său că, pentru a-și dovedi punctul de vedere, a prezentat doar exemplele negative. Contraargumentul eunucului este inteligent și trezește admirație. Interlocutorul său, care este un om ce a îmbrățișat celibatul, este asemenea unui eunuc și poate fi pus sub aceeași acuzație de a lucra împotriva voinței lui Dumnezeu. Căsătoria și nașterea copiilor sunt parte a planului lui Dumnezeu, și deci cum poate fi un eunuc diferit de un monah, de vreme ce amândoi socotesc organele ge-

---

94 Basile de Césarée, Yves Courtonne, *Lettres,* Belles-Lettres, Paris, 1966, p. 19.

95 Théophylacte d'Achrida, *Discours, Traités, Poésies*, vol. I, p. 296.

nitale ca nefolositoare? El subliniază apoi că e normal ca un bărbat ce nu dorește să aibă copii, să se castreze. Dacă un copil se naște cu șase degete și cel în plus este tăiat, nimeni nu va numi îndepărtarea nefirească[96].

Mai constituie un afront adus „naturii" dacă organele genitale nefolositoare sunt îndepărtate? Omul celib, de vreme ce dorește fecioria și urăște producerea spermei, a schimbat menirea organelor genitale. Nu ar fi mai corect să renunțe la ele la un moment dat? O astfel de decizie nu ar putea fi condamnabilă. Eunucul merge și mai departe și îi impută monahului faptul de a-și fi deteriorat trupul prin prea multă asceză și înfometare. Cum poate distrugerea propriului trup să fie diferită de cea a tăierii testiculelor?

După ce a distrus argumentația oponentului său, eunucul trece la punctul următor, legile vechi-testamentare care condamnă castrarea. Argumentul său se întemeiază pe faptul că acestea sunt depășite, provin dintr-un timp și societate diferite și nu mai pot fi puse în practică. Toate legile scrise pot fi supuse interpretării, de aceea trebuie să ne uităm la duhul și nu la litera lor[97]. Mai mult, Vechiul Testament cinstește pe eunucii ca Daniel și cei trei tineri. Astfel de persoane nu ar trebui să fie date afară din comunitatea Bisericii pentru că ei nu sunt lipsiți de roade duhovnicești pe care le aduc Domnului, de vreme ce au strămoși și familie în Ierusalimul ceresc. Ast-

[96] Théophylacte d'Achrida, *Discours, Traités, Poésies*, vol. I, p. 298.

[97] Théophylacte d'Achrida, *Discours, Traités, Poésies*, vol. I, p. 299.

fel că cei care nu vor să fie alungați din rândul celor drepți, trebuie să îi respecte pe eunuci[98].

Eunucul trece apoi la canoanele Apostolilor și ale Părinților. El nu consideră că acestea se aplică eunucilor ca întreg. Este de acord că cei care se castrează după ce au atins maturitatea sunt sinucigași. Bărbații care sunt castrați de alții nu merită să fie supuși criticii. El nu poate tolera pe cei care s-au castrat pentru a satisface sexual femeile fără urmări. Pe aceștia eunucul îi numește dușmani ai creației lui Dumnezeu și este de acord cu sancțiunile legale împotriva auto-castrării. Însă este de acord cu castrarea copiilor pentru păstrarea castității[99].

În concepția eunucului, Apostolii au interzis castrarea din pricina lui Simon Magul. Mai târziu, Părinții Bisericii au interzis-o fiindcă era practicată de marcioniți și manihei. Acești eretici învățau că nașterea de copii și căsătoria sunt creații ale celui rău. Însă astăzi oamenii nu mai cred așa ceva și practică extirparea organelor din iubirea curăției și evlaviei. Oamenii celibi ocolesc sexualitatea din aceeași pricină, și nu pentru că ar considera căsătoria operă a celui rău[100]. Mai mult, spune eunucul, legile Bisericii nu sunt întotdeauna perfecte, și oferă o serie de exemple care par să contrazică învățăturile Mântuitorului. El întreabă de ce femeile și bărbații nu sunt tratați la fel atunci când vine vorba de desfrânare și divorț. De aceea,

[98] Théophylacte d’Achrida, *Discours, Traités, Poésies*, vol. I, p. 300.

[99] Théophylacte d’Achrida, *Discours, Traités, Poésies*, vol. I, p. 302.

[100] Théophylacte d’Achrida, *Discours, Traités, Poésies*, vol. I, p. 304.

cel mai corect este să se examineze cu grijă legile și să fie interpretate în funcție de contextul în care au fost redactate[101].

Și, de vreme ce există atât de mulți eunuci în Biserică și Stat, înseamnă că interpretarea pe care el a oferit-o este cea corectă. Părinții Bisericii și sfinții și-au păzit fecioria și și-au ignorat trupul. Cum vremurile din urmă se apropie și devine din ce în ce mai dificilă lupta cu cel rău, castrarea este uneori necesară spre a păstra sfințenia. Doctorii administrează acum medicamente ce sunt diferite față de cele din trecut și dacă cumva îi întrebi, vor răspunde că schimbările au fost necesare întrucât rezistența pacienților la ele s-a schimbat. Același lucru se aplică și Bisericii, ale cărei metode de vindecare au suferit transformări de-a lungul timpului. Castrarea devine astfel o modalitate de a evita păcatul[102].

Apărarea continuă prin combaterea legislației lui Justinian. Cum puteau aceste legi să fie respectate dacă chiar Justinian avea eunuci la curte? Această legislație a fost opera lui Tribonian și a fost creată din pricina ratei de mortalitate ridicată a celor castrați. Dacă legile au fost într-adevăr respectate, de unde provin eunucii? Împărații au nevoie de eunuci, astfel că societatea fie interzice castrarea și nu mai folosește eunuci, fie le încredințează funcții înalte și legalizează castrarea, recunoscându-i avantajele.

Aceiași grilă de interpretare este aplicată în privința castrării din motive medicale. Nu există absolut niciun motiv pentru condamnarea ei, iar cei care fac astfel nu au analizat în profun-

101 Théophylacte d'Achrida, *Discours, Traités, Poésies*, vol. I, p. 306.

102 Théophylacte d'Achrida, *Discours, Traités, Poésies*, vol. I, pp. 306–308.

zime motivele castrării. Dacă legea lui Justinian chiar a interzis-o, de ce medicii o mai practicau de față cu martorii? Prin urmare, legislația lui Justinian ar trebui să fie abandonată. În privința vechilor legi ale împăraților, acestea au fost date din nevoia de a avea cât mai mulți soldați și de a menține un nivel crescut al populației. Constantin cel Mare a abolit legile care îi pedepseau pe cei ce nu se căsătoreau și a introdus practica feciorie în capitală. Julian Apostatul a urât eunucii pentru că ei au susținut creștinismul și dacă luăm în considerare părerile lui referitoare la ei, trebuie să le avem în vedere și pe cele care au dus la persecutarea creștinilor[103].

Se trece apoi la comentarea diverselor vicii de care eunucii sunt acuzați. Asemenea acuzații au de-a face mai mult cu micile greșeli ale eunucilor, în loc să se ia în considerare pe cele mari ale așa-numiților „bărbați întregi”. Mai mult, cum poate o societate să afirme că eunucii sunt slabi și în același timp să se plângă că sunt prea puternici? Se spune că sunt lacomi, dar se implică în filantropie. Mai mult, bărbații normali fac și ei aceleași lucruri de care eunucii sunt acuzați.

Teofilact combate și percepția generalizată privind eunucii de la curtea imperială. El subliniază din nou că avem de-a face cu niște stereotipuri. Când grecii și barbarii spun despre eunuci că sunt insuportabili, vorbesc despre ei ca grup. În realitate, există printre ei și unii buni și unii răi, și se modelează după stăpânii și stăpânele lor și există mulți eunuci la palatul imperial care merită toată admirația[104].

---

103 Théophylacte d’Achrida, *Discours, Traités, Poésies*, vol. I, pp. 309–312.

104 Théophylacte d’Achrida, *Discours, Traités, Poésies*, vol. I, pp. 316–320.

La fel, se găsesc mulți eunuci în mânăstiri și biserici unde slujesc cu cinste ca preoți, episcopi sau diaconi. Teofilact admite că există în biserici eunuci care adaptează muzica bisericească pe linia melodică a cântecelor profane și că unele pot fi socotite licențioase. Însă, melodiile bune au atras întotdeauna publicul, astfel că nu trebuie învinovățiți eunucii căci și David sau sfântul Ioan Gură de Aur au procedat la fel[105].

Eunucul atrage atenția că unii se mânie pe eunuci dacă deviază de la comportamentul adecvat căci petele sunt mult mai vizibile pe veșmintele scumpe. Când cuiva i se dă mult, i se cere la fel. După aceea sunt enumerați câțiva eunuci buni, începând cu cel al reginei Candachia care a fost numit „mâna Sfântului Duh" și sfârșind cu exemple de sfinți, patriarhi, martiri, episcopi, stareți, preoți și călugări[106].

Urmează apoi o discuție privind eunucii și sexualitatea. Aceștia pot evita emisiile din timpul nopții care îi afectează pe ceilalți bărbați. Însă ei practică abstinența din proprie voință, chiar dacă starea trupului lor îi ajută. Căci există eunuci care se dedau la tot felul de desfrânări și, deci, cei care aleg castitatea, o fac din convingere[107].

Observăm deci că Teofilact descoperă în fața contemporanilor săi umanitatea eunucilor. Fiecare persoană, spune el, trebuie judecată în funcție de caracterul ei moral, nu pe baza stereotipurilor. El argumentează că prezența sau absența organelor genitale nu are nimic de-a face cu caracterul cuiva căci

---

105 Théophylacte d'Achrida, *Discours, Traités, Poésies*, vol. I, p. 322.

106 Théophylacte d'Achrida, *Discours, Traités, Poésies*, vol. I, p. 324.

107 Théophylacte d'Achrida, *Discours, Traités, Poésies*, vol. I, p. 328.

trupul și sufletul sunt entități separate, iar starea fizică a trupului nu reflectă starea sufletului. Eunucii, cu siguranță au un loc în planul de mântuire al lui Dumnezeu. Trupul mutilat al eunucilor nu diferă cu nimic de cel al sfinților care și-au mortificat carnea prin asceză. Referirile repetate la „natură" din unele pasaje sunt în ton cu alte surse ce tratează despre eunuci. Aici ni se spune repetitiv că castrarea este „împotriva" sau „în afara" naturii și că cei care se supun procedurii aparțin altei lumi decât cea normală[108]. Depinde de sursă cărei lumi, cea a iadului sau a raiului, aparțin

2.3. Teme și idei. Societatea bizantină la începutul secolului XII

Am văzut că pentru contracararea acuzei că, castrarea este împotriva naturii, eunucul face o comparație cu ascetismul. În acest context, castrarea devine o calitate deoarece îi ajută pe eunucii din Biserică să rămână celibi. Eunucul dă exemple de înalți prelați care au fost eunuci, ca patriarhul Ignatie, Gherman, precum și o seamă de sfinți eunuci martiri. I se impută însă lui Teofilact că a oferit prea puține surse hagiografice. Sfinții amintiți de el sunt majoritatea din perioada tetrarhiei, fiind foarte popularizați în menologhionul metafrastic, un text ce circula în cercul aristocrației bizantine în secolul XI. Însă, poate că tocmai acesta a și fost motivul pentru care Teofilact a apelat la conținutul lui. Acești sfinți, fiind atât de cunoscuți oamenilor, argumentele lor puteau fi mult mai convingătoare.

[108] Kathryn M Ringrose, *The Perfect Servant*.

O altă trăsătură a acestei lucrări este caracterul ei pur personal. Teofilact nu a redactat tratatul pentru a lua apărarea eunucilor din Imperiu fiindcă în timpul său ar fi existat o polemică pe acest subiect[109], după cum afirmă unii cercetători, ci pentru a-și mângâia fratele. Libertatea conceperii textului, lipsa, pe alocuri, unei argumentații bogate, dovedesc că a fost o lucrare de circumstanță, un *doron* pentru fratele său. Mai mult, după cum a arătat Paul Magdalino, în timpul dinastiei Comnenilor eunucii și-au pierdut din importanța politică, nemaiavând acces la funcții de putere. De aceea, o dezbatere publică referitoare la locul eunucilor în Biserică și societate nu avea cum să aibă loc în secolul XI[110].

La aceste considerații se adaugă și o altă curiozitate: Teofilact nu era un mare admirator al eunucilor căci, dacă ne uităm la scrisorile, comentariile biblice și poemele lui ce ne-au parvenit, întâlnim aceleași acuze și stereotipuri. De exemplu, atunci când comentează Matei 19, 12, optează pentru accepțiunea tradițională care excludea din categoria celor ce deveneau eunuci pentru Împărăția Cerurilor pe cei care se supuneau operației de îndepărtare a organelor genitale. Teofilact spune că Mântuitorul se referă aici strict la cei care practică abstinența și nu se mutilează spre a o dobândi. Aceleași viziuni negative întâlnim și în scrisorile G31 și G66[111]. În prima, arhiepiscopul îl poreclește pe un eunuc Scila și Caribdis, iar

[109] Margaret Mullett, „Theophylact of Ochrid's 'In Defence of Eunuchs", p. 184.

[110] Paul Magdalino, *Empire of Manuel I Komnenos, 1143-1180.*, Cambridge University Press, Cambridge, GBR, 2009, p. 123.

[111] Théophylacte d'Achrida, *Discours, Traités, Poésies*, vol. I, p. 405.

în ultima îl roagă pe preotul Grigorie să ceară învoire de la starețul său pentru a-i rămâne alături în Ohrida căci nu vrea să fie părăsit de o persoană atât de morală și candidă, cum rar întâlnești în rândul eunucilor. Mai mult, poemul 13 este o invectivă la adresa eunucilor[112]. Eunucul este promiscuu, prieten al prostituatelor, un batjocoritor al fecioarelor. Însă, el nu îi consideră pe toți eunucii a fi astfel, ci doar eunucul pe care îl amintește în poem, care constituie un caz singular în rândul eunucilor ce sunt iubitori de curăție. Teofilact folosește limbajul peiorativ la adresa eunucilor doar în cazuri particulare, când se lasă stăpânit de mânie la adresa unor persoane cu care a intrat în contact și al căror caracter l-a dezamăgit.

De mare importanță este și lista de eunuci din Vechiul Testament pe care o oferă Teofilact. Ironia îndreptată împotriva celor care criticau eunucii se simte puternic: „Și ce crezi că a fost Daniel?”, îl întreabă eunucul pe interlocutorul său. Procedând astfel, a pretins că una dintre cele mai iubite figuri eroice ale bizantinilor era eunuc. Ringrose concluzionează că

[112] ”Many say that eunuchs are a marvel [monstrosity] because they have a changed nature. I would claim that you are a marvel among eunuchs for you are thoroughly corrupt when it comes to purity which is, of course, the natural privilege of eunuchs; as lustful, as profligate, as fond of fornication, as one who seduces virgins and despoils young women, more intemperate than a billy goat in your approach to illicit intercourse. Regarding intercourse you are a Priapus in your deeds or a Pan, child of many sorts of seeds, being, as the myth says enamored of Echo, a most outlawed love. I don’t have time now to write more about what you do, for the tongue may happen upon a lie when it is being frank”, în Kathryn M Ringrose, *The Perfect Servant*, p. 200.

acest fapt dovedește că locul eunucilor în cadrul societății bizantine începuse să fie acceptat ca o normalitate[113].

Dar de ce alege Teofilact tocmai pe profetul Daniel? Răspunsul se găsește în credința bizantinilor că Daniel era eunuc la curtea regelui din Babilon. Educația și relația cu regele din Babilon îl făceau asemănător cu eunucii de la curtea imperială din Constantinopol. De asemenea, apelând la prezentarea lui Daniel ca eunuc, Teofilact ne spune indirect că statutul eunucilor imperiali diferea mult față de cel din antichitatea târzie. În secolul XII se accepta că eunucii pot dobândi sfințenia și că pot ocupa funcții înalte în Biserică. Statutul pe care Teofilact îl atribui eunucilor în secolul XII exista deja începând din secolul X. Autori din secolele X-XI au modificat viețile „eroilor" bizantini și au inventat eunuci vechi, „istorici" cărora li s-a conferit roluri de seamă în viața împăraților[114]. Descrierea lui Daniel și a prietenilor săi eunuci și limbajul folosit în prezentarea lor ilustrează cel mai bine modul în care categoriile de gen sunt create și recreate în Imperiul Bizantin.

Un alt aspect important este tăcerea lui Teofilact în privința categoriilor de eunuci, care arată o schimbare importantă în abordarea eunucilor. El îi prezintă în tratatul său ca persoane a căror suflet nu este atins de starea fizică a trupului. Pentru Teofilact există eunuci buni sau răi după cum există oameni răi sau buni, iar faptul fizic al castrării nu este relevant pentru calitatea sufletului unei persoane. El amintește că termenul

---

113 Kathryn M Ringrose, *The Perfect Servant*.

114 Kathryn Ringrose, „Reconfiguring the Prophet Daniel: Gender, Sanctity, and Castration in Byzantium", în *Difference and Genders in the Middle Ages*, Minneapolis, 2002, p. 145.

eunuc acoperă o varietate largă de indivizi, unii castrați, alții nu. Unii dintre ei sunt cinstiți, celibi, alții nu. Teofilact laudă virtuțile unor eunuci patriarhi, sfinți, episcopi în timp ce recunoaște greșelile celor din palat sau de la teatru. Mesajul lui este acesta: eunucii trebuie analizați individual și nu în grup[115]. De asemenea, el recunoaște că pentru aceștia e mai ușor să nu cadă pradă ispitelor senzuale fiindcă au fost castrați, argumentând că celibatul este o alegere personală între bine și rău.

Un alt aspect discutat de Teofilact este despre cele două tipuri de castrare. Prima este realizată la vârsta adultă, din proprie voință. El o consideră un păcat la fel de grav ca uciderea căci este împotriva firii. Al doilea tip este cel care are loc înainte de pubertate și este dorit de părinți pentru a-și ajuta copilul să își păstreze fecioria. Teofilact consideră că sunt de admirat cei care procedează astfel, iar eunucii nu numai că nu se opun firii, ci precum monahii și sfinții, trăiesc „dincolo de lume”[116]. O astfel de concepție se bazează pe ideea antică potrivit căreia societatea e cea care transformă un băiat într-un model de masculinitate[117]. De aceea era normal pentru Teofilact ca părinții să-și modeleze copilul fie într-un slujitor desăvârșit al lui Dumnezeu, fie al unor oameni puternici prin intermediul castrării și a unei pregătiri speciale. În acest mod ei erau eliberați nu doar de ispitele activității sexuale, ci puteau să ridice statutul social al familiei.

115 Théophylacte d’Achrida, *Discours, Traités, Poésies*, vol. I, p. 297.

116 Rosemary Morris, *Monks and Laymen in Byzantium, 843-1118.*, Cambridge University Press, Cambridge, GBR, 2009, p. 32.

117 Bronwen Neil, Lynda Garland, *Questions of gender in Byzantine society*, Ashgate, Farnham, 2013, p. 67.

Un alt aspect interesant este cel referitor la perceperea eunucilor ca fiind de rău augur pentru cei cu care intră în contact. Astfel de păreri sunt reminiscențe din antichitatea târzie. De pildă, Lucian, foarte citit în lumea bizantină, sfătuiește ca eunucii să fie ținuți cât mai departe de locurile sfinte căci le întinează doar prin simpla lor prezență[118]. „Este semn rău”, spune el, „să te întâlnești cu un eunuc dis-de-dimineață”. Astfel de păreri s-au născut din credința că eunucii dețin sau sunt în legătură cu forțele malefice. Skylitzes îl învinovățește, de exemplu, pe eunucul Nikephoritzes de a-l fi inițiat pe împărat în practicarea magiei[119].

Niciunul dintre autorii enumerați nu oferă o explicație pentru asocierea dintre eunuci și lumea forțelor demonice, oculte. Mihail Psellos și Teofilact consideră prostești astfel de idei. Însă, dacă citim viața sfântului Andrei cel nebun, vedem cum un eunuc, instrument al diavolului, se lupta cu un înger/eunuc pentru sufletul unui monah ce căzuse în desfrânare. Poate că răspunsul îl aflăm la Pseudo-Psellos, *De daemonibus*, care spune că cea mai importantă trăsătură a demonilor o con-

[118] De pildă, Claudian îl compară pe eunucul Eutropiu cu trupul unei fantome malefice, iar Eunapios de Sardes cu capul Gorgonei. Vezi Jacqueline Long, *Claudian's In Eutropium: Or, How, When, and Why to Slander a Eunuch.*, The University of North Carolina Press, Chapel Hill, 2009; Claudius Claudianus, Maurice Platnauer, *Claudian, with an English trans. by Maurice Platnauer.*, Harvard Univ. Press, Cambridge, 1956, p. 155.

[119] Joannes Scylitzes, Eudoxios Th Tsolakēs, *Hē synecheia tēs chronographias tou Iōannou Skylitsē. (Ioannes Skylitzes continuatus) [Hypo] Eudoxou Th. Tsolakē.*, Thessalonikē, 1968, p. 155.

stituie posibilitatea lor de a-și modifica natura[120], cum este, de pildă, transformarea în înger de lumină. Și eunucii, precum demonii, fluctuează între două stări, două naturi, masculinul și femininul.

Un ultim aspect care merită amintit este cel referitor la atitudinea lui Teofilact față de practicile ascetice ale vremii. S-a afirmat de către cercetători că arhiepiscopul nu era întru totul de acord cu practicile monahilor din vremea sa. Nu e de mirare căci peste cam 50 de ani va apărea o criză vis-a-vis de încrederea bizantinilor în „oamenii sfinți” care practicau un ascetism extrem. De pildă, Tzetztes râde de călugării ce mergeau pe străzile Constantinopolului legați în lanțuri, plângându-și păcatele în fața trecătorilor[121]. Se practica, de asemenea, și auto-flagelarea, după cum vedem din *Viața sfântului Chiril Fileotes*[122] care, pentru a birui desfrânarea, se lega în lanțuri și se auto-flagela.

120 Paul Gautier, „Le De daemonibus du pseudo-Psellos”, *Revue des études byzantines* 38 (1980), p. 165.

121 Jean Tzetzes, Pietro Luigi M Leone, *Joannis Tzetzae Epistulae. [Scholia et glossemata*, B.C. Teubner Verlagesellschaft, Leipzig, 1972, pp. 150–152.

122 Margaret Mullett, „Theophylact of Ochrid’s ‘In Defence of Eunuchs”, p. 185.

III.
Teofilact al Ohridei-
În apărarea eunucilor[123]

3.1. Prefața tratatului în versuri iambice

Fratele[124] meu este motivul acestui tratat. El este eunuc, un model de viață onestă dar, iritat de atacurile împotriva eunucilor pe care unii pe nedrept le-au lansat, m-a rugat să îl mângâi. De aceea am compus această lucrare, munca unui om care iubește puritatea, un prea înțelept bărbat care judecă faptele cu dreptate și care nu intenționează să critice pe eunucii buni chiar dacă întâmplător sunt și unii răi. Căci dacă se îngăduie ca cineva să copleșească cu mii de învinovățiri pe bărbații bravi, virtutea lor va fi și mai întărită. Câți ticăloși există printre ei, de fapt? La fel de numeroși ca nisipul mării, ca praful de pe pământ. Dacă și-ar dori să îi compare cu eunucii, cineva care cu siguranță până acum a apărut ca fiind un nemernic, i-ar vedea la fel de diferiți ca leii față de nevăstuici și muște. Chiar dacă unele legi și canoane interzic îndepărtarea

---

123 Traducerea este realizată după: Kathryn M Ringrose, *The Perfect Servant*, pp. 48–49, 70, 201; Théophylacte d'Achrida, *Discours, Traités, Poésies*, vol. I, pp. 288–329; Shaun Tougher, *Eunuchs in antiquity and beyond*, pp. 177–191.

124 Se presupune că fratele despre care Teofilact este Demetrios, căci știm că el era eunuc. A se vedea Théophylacte d'Achrida, *Discours, Traités, Poésies*, vol. I, p. 288.

testiculelor, analizează minuțios spiritul acestor texte, examinează epoca textelor și ia in considerare, pe scurt, ansamblul circumstanțelor dacă tu cunoști desăvârșit legile retoricii. Pentru că, în această cercetare, vei găsi o singură practică drept măsură de siguranță care, chiar prealabil, nu a fost adoptată. Nu pentru public am compus eu acest tratat, ci se adresează unui eunuc remarcabil prin înțelepciunea lui. Chiar dacă este o favoare rezervată fratelui meu, o ofer totuși tuturor. De fapt, sunt puțin deranjat de bârfe și doresc ca toți să beneficieze de această favoare. Fie ca cei care sunt nemulțumiți de propunerea mea să îi prețuiască pe ultimii și eu pe primii.

3.2. Prefața tratatului

Lucrarea este adresată unui frate eunuc care a fost iritat de atacurile facile împotriva eunucilor și reduce la tăcere pe cei care acuză eunucii per ansamblu pentru promovarea viciului. De aceea urmărește să examineze păcatul sau virtutea ca trăsătură a fiecărei persoane, și dovedește că nu eunucii sunt cu adevărat pricina viciului, ci voința liberă care generează răul, atât în rândul bărbaților, cât și al eunucilor, dar mai puțin și nu atât de virulent în rândul ultimilor. De asemenea, are drept rezultat vădirea comportamentului celor două grupuri ca mărturie irefutabilă. Probabil va fi acuzată de exces pentru că analizează eunucii in detaliu, se interesează de legile ce îi privesc, nu zgârie suprafața ci se afundă în adâncimile intenției și se ridică după ce a adunat dovezile necesare. Însă nu văd cum acest tratat ar putea să nu condamne judecata care

se bazează doar pe litera textului și nu merge mai profund în realitatea lucrurilor. Lucrarea, care ia apărarea fratelui meu, urmează planul care a fost prezentat la început, și este pentru el, cu siguranță, un dar foarte potrivit. Dacă oricine altcineva ar vrea să se folosească de beneficiile acestui tratat, nu există nimic care să-i oprească pe oameni să se bucure de el împreună cu fratele meu.

3.3. Critica eunucilor

Am găsit pentru tine un apărător binevoitor al eunucilor. De fapt, am fost la Tesalonic când împăratul era de asemenea acolo[125]. Auzind două persoane care discutau cu iscusință despre eunuci, m-am aplecat spre conversația lor și am păstrat-o pentru folosul tău. Unul dintre ei i-a reproșat celuilalt, un eunuc, de a fi permis nepotului său să fie castrat și de a se fi opus astfel Creatorului crezând că era mai bine să modeleze în acest fel făptura umană, și de a fi încălcat legile divine și umane. Și prin citarea legilor lui Moise, care constituie un puternic argument al Bisericii Domnului împotriva zdrobirii și tăierii[126] eunucilor și castraților[127], canoanelor Apostolilor și ale Părinților, și de asemenea, o lege civilă promulgată

[125] În 1080 sau 1100; vezi Ferdinand Chalandon, *Le Comnène. Essai sur le regne d'Alexis I Comnene*, vol. I, Paris, 1900.

[126] Se referă la cele două procedee prin care un bărbat era făcut eunuc, θλάω (zdrobire) și κατ᾽ ἐκτομήν (tăiere). A se consulta: Victor T Cheney, Crucial Concepts, *A brief history of castration*, Crucial Concepts, Ozone Park, NY, 1995.

[127] Balsamon amintește trei categorii de eunuci: cei care au fost privați de organele sexuale în timpul copilăriei; cei care au rămas impotenți; cei care și-au ex-

de Justinian, fără să amintim de împărați și mai vechi care au interzis îndepărtarea testiculelor în Imperiul Roman. De asemenea, l-a învinuit de a fi corupt natura copilului predispunându-l să cadă ușor pradă patimilor, la fel de numeroase pe cât de severe. „Din pricina cupidității" spunea el, „și a avariției care există în rândul unor astfel de oameni, zgârceniei și a egoismului desăvârșit, care le sunt caracteristice precum ramurilor țepii, ambiției, geloziei, iubirii de gâlceavă, perfidiei, dușmăniei, sensibilității exagerate și a îndărătniciei, stăpânesc, vai, inima eunucilor ca o fortăreață[128]. Dacă, mai mult, bântuie palatul, patimile lor sunt toate puternice și adânc înrădăcinate. Cât despre aceia care sunt prim-miniștrii ai împăraților, adaug următoarele: cei care fac parte din harem vai, se fac izvoare ale tuturor viciilor. De fapt, orice eunuc, diferit față de bărbați cum este, va fi cu atât mai mult victimă izbucnirilor sensibilității feminine exagerate, de vreme ce trăiește în contact fizic cu femeile. Pentru că ceea ce produce șubrezeală sufletului, dă putere patimilor; așadar, foarte multe eforturi sunt necesare pentru a nu le ceda lor. Dacă, în plus, femeile se atașează de el și dacă el le ia în seamă ifosele, apatia și moleșeala generală, analizează imaginea ce rezultă și spune-mi dacă nu este Astarte sau Chamos[129], idolul sidonienilor. Există încă un grup de eunuci, pe care teatrul îi scoate în evidență,

tirpat chirurgical organele sexuale, cf.Rodolphe Guilland, „Les eunuques dans l'empire byzantin", p. 201.

128 Vezi asemănarea cu viciile eunucilor enumerate de Pseudo-Vasile în scrisoarea adresată ereticei Simplicia: în Basile de Césarée, Yves Courtonne, *Lettres,* pp. 19–20.

129 Cuplul Astarte și Chamos, o altă denumire al lui Baal, reprezintă denumirea generală a zeităților canaanite (Paul Gautier, *Théophylacte d'Achrida*, p. 295.)

și pe bună dreptate, mă refer la acei interpreți de cântece sentimentale și „privighetori” care au introdus fără rușine în Biserică cântece licențioase ce duhnesc de fast”.

„Mai poftești încă alte trăsături ale acestui grup, adică moravurile lor? Ei se comportă de obicei precum comedianții. De fapt, printre alte particularități, acești indivizi sunt campioni ai mâncărurilor bune și al multului băut, conduita lor este indecentă și nepotrivită și limbajul lor este înclinat spre tot felul de obscenități. În plus, se spune că majoritatea practică dezgustătoarea homosexualitate. Justețea acestui zvon este adeverită, de altfel, de mulți dintre ei, mai ales de cei care au în grijă haremul, și această rumoare nu e lipsită de veridicitate. De altfel, unii dintre ei întotdeauna frecventează oamenii de la teatru, după cum ciorchinele, spune proverbul, se coace în contact cu ciorchinele[130], și, mai mult, murmură cântece cu libertinii, or cuvântul este reflexia acțiunii. Cât despre cei care trăiesc mereu în anturajul femeilor, o pasiune se împrăștie de la ei care inflamează pe cei ce se apropie. În plus, nu sunt eunucii luați drept un semn de rău augur, și nu sunt ei ținta jignirilor nenumărate?”

3.4. Apărarea eunucilor

După aceste cuvinte, a rămas tăcut o clipă, și chipul lui vădea că era concentrat și se pregătea să continue. Însă eunu-

130 Proverb grecesc, întâlnit prima dată la împăratul Iulian Apostatul, în Julian, Wilmer Cave Wright, *Julian*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1913, p. 224. În română i-ar corespunde „Mărul putred le strică și pe cele bune”.

cul, zâmbind discret – era cel mai fermecător și politicos dintre oameni, o negare vie a învinuirii – a spus: „Mi se pare că tu mergi în căutarea castraților care trăiesc în rândul perșilor și arabilor și a altora, pentru ca astfel să ne poți strivi sub greutatea lor, și că nu vom fi capabili, uitându-ne înapoi, să te privim în față, ca și cum nu ai fi avut la o azvârlitură pe arhiepiscopul de Tesalonic, pe episcopul de Pydna[131], de Petra[132], pe al Edessei în Bulgaria, și pe alți câțiva de diferite feluri și ranguri. Adevărul este că, după cum văd eu, prin amintirea lor, tu, ca un neîndemânatic, ți-ai arătat cuțitul și, precum Bellepheron[133], scrisoarea. Rătăcești prin țări străine și precum o ventuză te căznești să extragi tot ce e mai rău din toate. Haide, bunule om, nu te comporta astfel, nu-ți amăgi prietenul, și aceasta, nu cu scopul săvârșirii de rele, ci pentru a-l dovedi drept dușman al Domnului și al legilor și foarte nociv celor dragi lui, de vreme ce a luat această măsură pentru a-și birui patimile".

131 Pydna este numele antic al orașului Kitros, situat în sud-estul golfului Thermai, conform Paul Gautier, *Théophylacte d'Achrida*, p. 296.

132 A șaptea episcopie sufragană a Tesalonicului, cf. Hierocles et al., *Synecdemus: Et notitiae Graecae episcopatuum*, Nicolai, Berolini, 1866, p. 101.

133 A fost fiul lui Glaucus și nepotul lui Sisif. Și-a ucis din greșeală fratele și a fost trimis în exil. A ajuns la curtea regelui Proetus, a cărui soție a vrut să îl ispitească. Bellepheron a respins-o și drept răzbunare ea l-a acuzat că a încercat să o violeze. Proetus l-a trimis cu o scrisoare la socrul său, regele Iobates, în care îi spunea să îl ucidă. Nevrând să o facă cu mâna lui, Iobates l-a trimis în mai multe misiuni sinucigașe, cum ar fi uciderea Himerei, atacarea amazoanelor, etc. Bellepheron a ieșit învingător în toate încercările și Iobates l-a făcut moștenitor al regatului său. A se vedea pe larg Apollodorus et al., *I miti greci (Biblioteca)*, Mondadori [u.a., Milano, 2013.

3.5. Castrarea nu este o ofensă la adresa lui Dumnezeu

Dacă eu, într-adevăr, conform judecății tale, mă împotrivesc Creatorului, de ce nu te judeci pe tine în același fel, de vreme ce tu ai hotărât să rămâi virgin și îți păstrezi abstinența cu ajutorul Lui. Căsătoria este, de asemenea, procrearea ce rezultă din ea. Deci, dacă tu nu îți folosești organele sexuale ținând seama de menirea lor naturală, tu te opui scopului Creatorului și înșeli inteligența Înțelepciunii, de vreme ce nu ni le-a dăruit fără motiv sau har ci, dimpotrivă, înțelept și cu scopul unui anumit folos, și cât despre tine, tu îți consideri organele genitale ca ceva de prisos. Înseamnă că cineva nu poate învinovăți un om pentru că s-a castrat, și nici pe un proprietar fiindcă a tăiat un smochin care nu producea fructele pe care trebuia să le ofere. La fel, nu ni se impută tăierea unui al șaselea deget, pentru care nu poți acuza pe cineva că încalcă natura. Tu, pe de altă parte, ai modificat natura organelor tale genitale, întrucât constituirea seminței este funcția naturală a testiculelor care au fost realizate cu scopul procreării, și tu deplângi, așa spui tu, producerea seminței din pricina pasiunii tale pentru minunata feciorie[134]. Așadar, dacă și tu, fiind în deplinătatea facultăților mentale, ai decis să nu îți folosești organele genitale în scopul lor firesc și ai încuviințat, când a

[134] Virginia Burrus, „Word and Flesh. The bodies and sexuality of ascetic women in Christian Antiquity”, *JFSR* 10 (1994); David Brakke, „The problematization of nocturnal emissions in early Christian Egypt, Syria and Gaul”, *Journal of Early Christian Studies* 3.4; Peter Brown, *The body and society*; Aline Rousselle, *Porneia: On desire and the body in antiquity. Translated by Felicia Pheasant*, 1988.

fost vremea, îndepărtarea lor, nu ar trebui să fii învinovățit. Nu îți ofilești trupul prin intermediul posturilor, reținerii de la băi și prin toate formele de ascetism duhovnicesc? Nu te face mai degrabă slab decât gras, palid decât colorat, bolnăvicios decât puternic? Vom susține deci că această metamorfoză a persoanei tale contravine legilor Creatorului, căci, făurită de El pentru a te bucura de sănătate, tu te-ai schimbat în direcția opusă? Dacă mă învinovățești pentru îndepărtarea testiculelor, eu unul te acuz de a-ți fi distrus trupul, în așa fel încât, fie te oprești de la a prolifera acuzații sau ești osândit împreună cu mine, că buzele tale devin pentru tine o capcană trainică și că vulturul care ești tu a căzut singur în capcana propriilor aripi, tu care urăști trupul divin ce susține viața omului. Lasă-l pe un elen să facă asemenea reproșuri, el care nu preferă nimic în afara Naturii și crede că a trăi conform legilor ei reprezintă țelul acestei vieți[135]. Cât despre tine, care ai ales să transcenzi natura, care te antrenezi, practici și ești biruitor, dreptatea nu îți permite să-ți deschizi gura împotriva eunucilor.

3.6. Semnificația legii lui Moise

Când încerci să mă înspăimânți prin raportarea la legi, și când indici dintre toate legea lui Moise, îți admir blândețea, de vreme ce mă acuzi doar de încălcarea acestei legi[136] și nu a tuturor celor pe care harul le-a abrogat și desăvârșit. Dar, dra-

---

[135] A se consulta Gerard Naddaf, *The Greek concept of nature*, State University of New York Press, Albany, 2005.

[136] Se referă la Deut. 23, 1: „Scopitul şi famenul să nu intre în obștea Domnului”.

gul meu, ca să începem cu începutul, cuvintele Legii se aplică numai celor care sunt sub Lege. Apoi, cunoscând de altfel că este spirituală și că este umbra lucrurilor ce vor veni, care sunt destinate nouă, și având în vedere nu doar ceea ce este scris pe suprafața tablelor, dar și conținutul lor, nu îl accepta ca literă ce distruge, ci fă din el desfătări cu Duhul care însuflețește, cercetând înțelesul cuvintelor ce-ți sunt înfățișate pe tabla de pâine a Legii și tâlcuind zdrobirea și tăierea într-o manieră vrednică de legislator. Altfel, Dumnezeu nu ar fi dăruit eunucului despre care vorbește Isaia toată cinstea de care tu ești conștient, dacă îl incriminează în fața lui Moise. Ce a fost, în opinia ta, Daniel[137]? Ce erau cei trei copii. Ce era Neemia[138]? Și înaintea lor, ce a fost Ebed-Melec[139]? Vei exclude, deci, din adunarea Domnului pe cei care, departe de a fi neroditori în contemplarea divină și fapte, chiar având precedenți și rude

[137] Asumpția potrivit căreia Daniel și prietenii săi erau eunuci se bazează pe faptul că ei au fost dați în grija căpeteniei eunucilor regelui Nabucodonosor: Dan.1, 3-5: „Şi a zis regele către Așpenaz, cel mai mare peste famenii săi, să aducă dintre fiii lui Israel, din neam regesc şi din cei din viță aleasă, Patru tineri fără nici un cusur trupesc, frumoși la chip şi iscusiți în toată înțelepciunea, cunoscători a toată ştiința, cu adâncă putere de pătrundere şi plini de râvnă, ca să slujească in palatul regelui, ca să-i învețe pe ei scrisul şi limba Caldeilor. Şi să-i învețe pe ei vreme de trei ani, după trecerea cărora să intre în slujba regelui".

[138] Se pare că este o confuzie fiindcă în unele manuscrise ale cărții II Ezdra 1, 11 apare: „pe atunci eram paharnic (οινοχόος)", sau „pe atunci eram eunuc (ευνοὺκος) al regelui", cf. Théophylacte d'Achrida, *Discours, Traités, Poésies*, vol. I, p. 300.

[139] Ier. 38, 7: „Ebed-Melec, Etiopianul, unul din eunucii care se aflau în casa regelui, auzind că Ieremia a fost aruncat în groapă - regele atunci şedea la poarta lui Veniamin". În alte vesriuni ale Septuagintei în loc de „eunuc" apare „slujitor". Cf. Théophylacte d'Achrida, *Discours, Traités, Poésies*, vol. I, p. 300.

în Ierusalim (fie că tu înțelegi prin acesta Ierusalimul pământesc unde îndeobște dădeau viață copiilor din iubire pentru ei, sau cerescul și strălucitorul Ierusalim), unde starea lor este superioară celei de fii și fiice, unde nimic nu intră dacă este nesimțitor față de virtuțile semințelor Logosului care este în noi, semințe ce dobândesc pentru noi dispoziția naturală de a face binele de orice fel? Așadar noi, tu, eu și noi toți care sperăm să nu fim izgoniți din adunarea întâilor născuți, trebuie să respectăm eunucii. Lasă pe evrei să condamne pe eunuci, ei care restrâng binele la urmași numeroși. Așa stau lucrurile și sper că și tu îmi vei împărtăși sentimentul.

3.7.Canoanele Apostolilor și ale Părinților

Cât privesc legile Apostolilor[140] și canoanele Părinților[141], le prețuiesc și cinstesc și le socotesc cu adevărat drept legi vii,

---

[140] Vizează în special canoanele 21-24: „Dacă cineva a devenit eunuc din sila oamenilor, sau dacă în persecuție a fost lipsit de cele ale bărbaților, sau dacă așa s-a născut, și este vrednic, acela să se facă episcop; Cel ce s-a castrat pe sine, să nu se facă cleric fiindcă ucigaş de sine este și vrăjmaş al creației (rânduielii) lui Dumnezeu; Dacă cineva cleric fiind, se castrează, să se caterisească, căci este ucigașul lui însuși; Laicul castrându-se pe sine însuși, să se afurisească trei ani, căci este pizmașul propriei sale vieți", cf. Ioan N Floca, Sorin Joantă, *Canoanele bisericii ortodoxe: note şi comentarii*, s. n., Sibiu, 2005, pp. 19–20.

[141] Cel mai celebru în această privință este Canonul I de la Niceea: „Dacă cineva în boală, s-a tăiat cu meșteșug (s-a operat) de către medici, sau de către barbari s-a tăiat, acesta să rămână în cler; iar dacă cineva sănătos fiind s-a tăiat pe sine, acesta, chiar dacă se numără în cler (chiar dacă este membru al clerului), se cade să înceteze (a mai face parte din cler) și de acum înainte, nici unul dintre cei de felul acesta nu trebuie să se înainteze (în cler). Precum este lucru vădit, cp aici se vorbește despre cei ce fac isprava aceasta înadins și care îndrăznesc să se taie

însă nu consimt să fiu prizonierul lor. De fapt, cu referire la cei care deja au atins vârsta maturității și care se auto-mutilează, care sunt, desigur, cei care se castrează de bună voie, au menționat perioada după care există un pericol mortal sigur și că cei care fac acest pas sunt proprii lor ucigași. Deci, dacă știi că este și cazul nostru, nu fii tăcut, ci azvârle aceleași săgeți împotriva noastră și atacă mutilarea noastră. Dar, dacă noi nu am fost obiectul acestei mutilări, temperează forța atacurilor. Dacă pretinzi că prin mutilare trebuie să se înțeleagă îndepărtarea testiculelor și dacă afirmi că canonul pedepsește această practică, îți voi arăta pe aceia care au nevoie să fie îndreptați. Căci, da, există oameni care suferă castrarea când sunt deja tineri adulți, pentru a seduce femeile superficiale care au căzut în păcate și vicii de tot felul, socotind că le vor cuceri datorită castrării; și fiindcă au devenit eunuci în floarea tinereții, când există desigur pericole pentru satisfacerea în siguranță a tuturor patimilor acestor femei, luând prin contrast legislația lui Pavel, cu scopul de a avea femei ca și cum nu le-ar avea. De aceea, Cuvântul îi numește dușmani ai creației lui Dumnezeu pentru că nu își folosesc membrele potrivit voii Creatorului și nu consideră ejacularea scop al actului sexual, categoric nu, de vreme ce se depriveazǎ ei înșiși pentru a satisface mai bine chiar și pe cele mai senzuale femei. Expunându-se ei înșiși la pericole însemnate, nu se eliberează de durerea de a fi proprii lor ucigași[142]. Pe de altă parte, pe când era încă co-

pe ei înșiși; tot la fel (este vădit că) dacă au fost făcuți eunuci de către barbari sau de către stăpâni, însă altmintrelea s-ar găsi vrednici, pe unii ca aceștia canonul îi primește în cler” (Ioan N Floca, Sorin Joantă, *Canoanele bisericii ortodoxe*, p. 51.).

142 Face referire la canonul 22 apostolic.

pil sau chiar adolescent, i-au fost amputate testiculele pentru că a fost obiectul întregului zel al părinților doritori de castitate și curățenie, ceea ce a consonat cu dorința lui de a fi eunuc pentru a preveni tot pericolul, cum poți afirma că canoanele văd chiar și această măsură într-o lumină proastă și o dezaprobă puternic[143]?

3.8. Justificarea istorică a castrării

Și bine, să zicem că admitem că eunucii au fost interziși pur și simplu pentru că circumstanțele i-au forțat pe apostoli din pricina blestematului Simon[144], și Părinții, după aceea, din cauza lui Manes și Marcion[145], ale căror doctrine păreau să se bazeze pe îndepărtarea testiculelor, și poate fiindcă mulți o practicau bazându-se pe învățătura lor, prin care mizerabilii se îndepărtau chiar de căsătorie, susținând că era rea, fiind o instituție a celui rău. Dar, fiindcă acum nu mai există

143 Aluzie la canonul 21 apostolic.

144 Simon Vrăjitorul, socotit a fi primul eretic, a fost acuzat de săvârșirea multor tipuri desfrânări. A se vedea Epiphanius et al., The Panarion of Epiphanius of Salamis, E.J. Brill, Leiden; New York, 2009, cap. I; de Cesaree Eusebe eveque de Cesaree, Histoire ecclesiastique, A. Picard, Paris, 1905, cap. II; Paul Gautier, Théophylacte d'Achrida, p. 304.

145 Ei cereau abstinență în căsătorie, pe care o socoteau desfrânare. Pentru mai multe informații: *Recherches sur le Manichéisme.*, Bruxelles, 1908; Jes Peter Asmussen, E. J. Brill, *Manicheism*, E. J. Brill, Leiden, 1969; Samuel N. C Lieu, *Manichaeism in Mesopotamia and the Roman East*, Brill, Leiden [etc., 1999; Alois van Tongerloo et al. (ed.), *Il manicheismo: nuove prospettive della ricerca : Quinto Congresso internazionale di studi sul Manicheismo, atti : Dipartimento di studi asiatici, Università degli studi di Napoli „L'Orientale", Napoli, 2-8 settembre 2001*, Brepols, Turnhout, 2005.

niciun curent care să conducă la o astfel de opinie, nu păcătuim dacă practicăm îndepărtarea din iubirea purității și pentru pietate, precum tu, prin păstrarea feciorei, nu te incluzi în rândul celor care evită căsătoria ca pe o abominație. Dacă îmi poruncești să nu examinez intenția legii, pot afirma că tu păcătuiești împotriva legilor retoricii, și prin blocarea noastră, nu fără eleganță, și care constant îți lovești mama de care depinzi doar fiindcă ai puterea de a o lovi, pentru că nu ai uitat că litera și intenția sunt înglobate printre problemele metodei. Dar nu sunt îngrijorat în privința lor; pot să aibă grijă de ele însele.

3.9. Economia și legislația

Ceea ce mă consternează este cum tu vrei ca eu să fac parte dintre evrei, și că ar fi chiar sărac cel care crede să fi fost umplut de toată cunoașterea și înțelepciunea lui Hristos, în Care se află vistieriile înțelepciunii și ale științei. Eu, care știu că Biserica a încuviințat câteva adaptări care par să vatăme puțin conținutul legilor divine mai sus menționat, dar pe care înțelepții slujitori ai Cuvântului le-au fixat și stabilit, bineînțeles că nu mă alipesc doar de literă, ci mă eliberez de ea printr-un salt, pe care Domnul îl arată potrivit cuvântului, pătrund în întunericul și intenția tăinuite în adâncimi și primesc legea de acolo. Căci, răspunde-mi, tu care impui nouă aceste legi ca și cum ar fi de pe înălțimile unei acropole, cum se face că Părinții celui de-al patrulea Sinod Ecumenic au permis jurământul oferit de episcopii egipteni, de vreme ce Domnul

a interzis cu desăvârșire jurămintele, fără să amintesc pentru tine legile civile care, după cum știi, ne permit să îl săvârșim destul de des, nouă celor care ne mândrim cu Evanghelia. Și cum se face că le supunem pe femeile desfrânate unei severe judecăți – de fapt, le repudiem – dar nu-i tratăm pe bărbați în același mod – ba chiar nu le anulăm căsătoria – și asta deși afirmația Domnului țintește atât bărbații, cât și femeile când interzice desfacerea căsătoriei, în afara cazului de desfrânare, așa cum spune marele Vasile? Nu este evident că s-a făcut prin reîmprospătarea duhului preceptelor pe care acei legislatori, care le-au introdus apoi și care au observat în ele o realitate tainică pe care nu o putem explica ușor, i-a călăuzit pe membrii Bisericii, și că aceia ce le-au urmat au înțeles aceasta și au aprobat astfel de adaptări? Prin urmare, eu însumi nu fac nimic reprobabil dacă investighez spiritul literei și dacă analizez timpul scrierii legislației, așa cum am învățat.

3.10. Tradiția și eunucii

Că această cale este bună și că interpretarea de către noi a legilor nu este falsă ci conformă realității, este recunoscută de tradiția seculară ce justifică pozițiile remarcabile ocupate de eunuci în Stat și în Biserică[146]. Căci, doctorii Noului Testament, promotorii și mistagogii tainelor lui Dumnezeu și adevărații episcopi ai sufletelor au scris că, printre oamenii din perioada

[146] Acest argument are acoperire din punct de vedere istoric căci eunucii aveau funcții numeroase atât în Stat, cât și în Biserică (vezi Mathew Kuefler, *The manly eunuch*; Rodolphe Guilland, „Les eunuques dans l'empire byzantin".)

primară, credința și puterea pe care Biserica le propovăduia și genera erau suficient de intense pentru a le permite să păstreze puritatea, deși altminteri nu erau susținuți de conformația sau aspectul trupurilor lor, în timp ce, în rândul acelora care se apropie de sfârșitul timpurilor și sunt afectați de trăsăturile prevestitoare ale Rebelului, sădite de otrava necredinței, slăbiciunea este mare și preponderentă fiindcă sunt inapți în a păstra curățenia ce este poruncită de la altarul Domnului și a lucrurilor sfinte ce țin de el. De asemenea, departe de a se reduce mulțimea eunucilor din Biserică, în special din pricina dispariției oricărei concepții perverse, după cum deja s-a specificat, ei au lăsat deschise marile porți ale practicării castrării fiindcă contribuie în mare măsură și profund la sfințenie. Și această măsură denotă o gândire rațională, care se adaptează înțelept la fiecare circumstanță. În realitate, observ că, chiar medicii administrează oamenilor din timpul nostru tratamente foarte diferite de acelea recomandate de cei din trecut contemporanilor lor, și dacă îi întrebi despre motivul schimbării, ei îți răspund că modificarea ia în calcul puterea oamenilor și stilul de viață. În același fel, doctorii Bisericii și-au schimbat gândirea, luând în considerare puterea acelora de ale căror boli se îngrijesc. Altfel, cum ai putea spune că o astfel de încălcare gravă ar putea fi ignorată de toți episcopii, când ea are drum liber în Biserică? Este, poate, normal pentru împărați că au închis ochii în fața acestei practici pentru că era în interesul lor ca acest tip de bărbat să se înmulțească, întotdeauna fiind la dispoziția stăpânului potrivit sensului etimologic al termenului. Însă, nu vom putea crede că toți episcopii au băut suc-

cesiv atât de multă mătrăgună încât niciodată nu s-au ridicat pentru a se împotrivi acestei încălcări și a arăta fața pură și fără pată cel puțin a propriei lor Biserici.

3.11. Legislația lui Iustinian

Totuși, împăratul Iustinian, urmând împăraților din trecut care au interzis castrarea, a suprimat această practică printr-o lege[147], spui tu. Râd din toată inima de legea acestui brav împărat, care a fost incapabil să o sfătuiască pe Teodora să nu susțină eunucii și să nu îi onoreze cu cele mai înalte distincții. Mai mult de atât, el nu ar fi putut să izbândească cu acest sfat, de vreme ce împărăteasa îl trata ca pe un sclav, și nu a fost nici măcar preocupat să evite să îl facă pe Narses atât de slăvit. A promulgat legi împotriva acelora care erau castrați, dar cum puteau fi aceste texte respectate de aceia care vedeau că nu sunt puse în practică? Tratându-le ca pe niște pânze de pă-

[147] E vorba în special de novela 142, din 558. Împăratul, supărat că legile împotriva castrării nu erau respectate și că rata mortalității în rândul celor care sufereau operația era foarte ridicată (din 90 de persoane, doar 3 supraviețuiau), a promulgat noua novelă. Ea prevedea castrarea celor care săvârșeau astfel de acte, iar dacă supraviețuiau, urma să fie trimiși în mine și averea confiscată. Această măsură era aplicată și femeilor care ar fi dorit operația. În ceea ce-i privește pe cei care fuseseră castrați, deveneau liberi în cazul în care erau sclavi, indiferent de perioada în care au devenit eunuci și chiar dacă operația ar fi fost făcută dintr-o pricină medicală. De asemenea, oamenii liberi care au fost făcuți eunuci din pricina unei boli, nu erau pedepsiți de lege. Vezi Rudolf Schoell, Wilhelm Kroll, *Corpus iuris civilis, Volume 3, Novellae*, 1895, pp. 705–706; Rodolphe Guilland, „Les eunuques dans l'empire byzantin", p. 199.

ianjeni, potrivit vorbelor lui Anacharsis[148], oare nu el însuși le distruge precum viespile, în timp ce le folosește drept capcane pentru fluturi? În opinia mea, legea aceasta a fost una dintre strategiile înțeleptului Tribonian[149], căci am auzit o veche zicală că legea a fost consecința unei singure circumstanțe: rata de mortalitate foarte ridicată în rândul celor castrați în acel fel. Însă ai în vedere noutatea acestei decizii. Dacă castrarea este cu desăvârșire letală, de unde provin eunucii care umplu palatul tău, și comandantul armatei, Narses, care a extins granițele Imperiului Roman? Dacă pericolul operației este rar, de ce nu interzici și ingerarea drogurilor și a tuturor tipurilor de medicamente, de vreme ce pun oamenii în pericol? Sau arată-mi că eunucii nu sunt folositori pentru majestatea ta, care creezi această legislație, sau altceva, dacă nu poți să îmi arăți aceasta – pentru că nu ești un magician atât de priceput încât să poți înșela pe cei care au văzut eunuci atât de puternici lângă tine – desființează aceste legi pe care tu ești primul care nu le respectă. Tu trebuie să alegi unul dintre două lucruri: fie abolești castrarea și niciodată nu creezi eunuci, sau le oferi cele mai înalte responsabilități și favorizezi castrarea fiindcă este extrem de avantajoasă. Nu putem accepta ca, pentru a te auto-justifica, să susții că ea este un păcat pentru alții, dar cum dai peste eunuci, îi întrebuințezi pentru orice

[148] Anaharsis spune astfel: „Legile sunt pânze de păianjen care prind fluturii mici, dar nu-i pot reține pe cei mari" Anacharsis, Franz Heinrich Reuters, *Die Briefe des Anacharsis: griechisch und deutsch*, Akademie Verlag, Berlin, 1963.

[149] Unul dintre principalii miniștrii ai lui Justinian care s-a reparcat atât prin competența în jurisprudență, cât și prin lăcomie (Tony Honoré, *Tribonian*, Duckworth, London, 1978; Paul Gautier, *Théophylacte d'Achrida*, p. 310.)

ți se pare că îți aduce folos, nici că toți acești oameni au fost, după cum se spune, castrați din pricina unei boli, care desigur nu este condamnabilă – pentru că tu nu ai timp să cercetezi cauzele castrării lor. Nu putem aproba asemenea argumente din partea ta pentru că un rege nu trebuie să ignore conduita rea a supușilor săi, și dacă eșuezi în manifestarea interesului pentru cauzele castrării, chiar și Melitides și Koroibus[150] vor observa, socot eu, că tu îți bați joc de propria legislație și încerci să ne înșeli. Dacă decretul tău a interzis cu adevărat castrarea, ar fi inspirat frică doctorilor în privința realizării operației în fața martorilor. Pe de altă parte, de pretinzi că acești bărbați sunt barbari procurați ție de împărății străine, dovedește mai întâi că persoanele din anturajul tău și cele care conduc treburile țării tale nu sunt astfel de oameni. În al doilea rând, cum e capabil un om sensibil, care își alege inteligent magistrații, să meargă și să dăruiască numaidecât ranguri atât de importante străinilor, când greșeala nu ar însemna punerea în pericol a unui Carien[151], ci ar prilejui distrugerea celor mai importante bunuri? Apoi fii atent cui încredințezi comorile romanilor. Și da, nu unor oameni demni de stimă încredințezi tu palatul, nici unor oameni capabili să primească orice gen de instrucțiuni, nici dăruiți cu judecată proprie sau libertate. Iar prostia este uriașă și adâncă, dacă nu crezi tragedia ce spune:

[150] Melitides și Koroibos erau în antichitate paradigme ale prostie. Mai multe detalii la Wilhelm Schmid, Otto Stählin, *Geschichte der griechischen Literatur. 2. Band: die griechische Literatur in der Zeit der attischen Hegemonie vor dem Eingreifen der Sophistik Teil 1, Teil 1,* Beck, München, 1974, p. 227.

[151] Proverb care înseamnă că greșeala pune în pericol persoane extrem de importante, cf. Paul Gautier, *Théophylacte d'Achrida*, p. 312.

„Sclavul este nimic comparat cu omul liber” și dacă nu auzi cântecul muzei: „Vulpea roșie și leul care rage niciodată nu fac schimb de firi[152]”. Astfel, moneda deciziei tale, indiferent de partea pe care a-i lovi-o, este falsă și are sunetul unei monezi de aramă. De aceea este respinsă, precum pantofii rupți, fiindcă e nepotrivită și fără niciun folos atât pentru imperiul tău, cât și pentru Biserica lui Dumnezeu.

3.12.Vechea legislație

Deci, vezi care este sentimentul nostru față de noua constituție a acestui bun împărat. Dacă analizez vechile legi, descopăr o motivație mundană și deplin imorală: ele reflectă doar aspirațiile prinților acestei lumi. În realitate, cu scopul populării imperiului, menținerii unei puteri militare, recrutării unei mulțimi de soldați și atragerii oamenilor însetați de sânge care viețuiesc în afara legilor lui Hristos, păcii, acești neînfricați împărați au interzis castrarea. Că nu este doar o presupunere din partea mea, ci că spun adevărul, este dovedit de o altă lege romană care privează de mari privilegii și avantaje pe cei care, aflați la vârsta căsătoriei, nu se însoțesc, pentru că, se spune, orașul ar trebui să fie foarte bine populat. A fost drept să pedepsești acești oameni puțin pentru că erau fără copii, sau inuman să-i pedepsești în întregime? Constituie încă un fapt că Constantin[153], care este la rădăcina a tot ce e bun

[152] Pindar, *Pindar in English verse,* Macmillan, New York, 1922, p. 51.

[153] De fapt, Constantin a reînnoit vechile legi referitoare la eunuci (Rodolphe Guilland, „Les eunuques dans l'empire byzantin”, p. 198; Paul Gautier, *Théophylacte*

și care de aceea e numit cel Mare, a interzis această practică în Imperiu: a adus fecioria de peste hotare și a statornicit-o în orașe, ea care, înainte de această lege, a viețuit în afara imperiului fiindcă era disprețuită. Nu îmi evoca mie aceste legi carnale, a căror voce vine din pământ și din adâncurile iadului, bine știind că ele au fost osândite pentru inutilitatea lor de o altă lege mult mai drastică a lui Constantin însuși – pentru ca tu să nu găsești un motiv pentru a replica prin citarea predecesorilor săi și folosindu-i probabil ca apărători – și în principal pe fiul său Constantius și urmașii lui până în zilele noastre, cu excepția Apostatului[154], a cărui ură pentru eunuci a fost, în ochii lor, un important gaj al simpatiei generale față de ei, pentru că a fost același împărat care a batjocorit atât pe Hristos cât și pe eunuci, de vreme ce au favorizat ridicarea creștinismului. Hai să ne abținem de la prezentarea motivelor aduse de el, ca nu cumva să fim forțați să acceptăm și pe cele ale persecutorilor martirilor.

3.13. Canonul sinodului fotian

Dacă nu aș fi știut că tu nu ai inclus canonul sinodului fotian printre acelea care au fost, cum tu ai afirmat, încălcate de noi, aș fi relatat ce s-a întâmplat în acea perioadă, și ți-aș fi arătat mama acestui canon, o mamă cu o față com-

d'Achrida, p. 317.)

[154] Împăratul Iulian l-a condamnat la moarte pe eunucul *praepositus sacri cubiculi* Eusebiu și i-a alungat din palat pe toți eunucii, în Paul Gautier, *Théophylacte d'Achrida*, p. 317.

plet deformată, hidoasă și repulsivă, și anume: ura marelui și prea sfântului patriarh al lui Dumnezeu, Ignatie, și a partizanilor lui[155]. Ai procedat bine că nu ai amintit acest canon, și eu, departe de a răspândi ceea ce s-a întâmplat, îmi doresc cu înflăcărare că acela va fi alungat pe tărâmul uitării ca o lepră albă și ca o rușine nevrednică de frumoasa soață a preafermecătorului Mire.

3.14.Viciile eunucilor

De vreme ce tu ai insistat încă o dată asupra existenței multor vicii printre eunuci cauzate de reducerea lor la statutul de femei, am ezitat să răspund la acest punct întrucât am considerat că nu merită efortul. Dar, din grijă față de tine voi vorbi, ca tu să nu le aduci învinuiri atât de inutile și simpliste. Căci tu pari gata să acorzi atenție paielor pe care noi, eunucii, le avem, și nu iei în seamă toți parii pe care bărbații bravi le au în ochi. În realitate, după părerea ta, într-un eunuc lipsit de caracter, josnicia este insignifiantă și neglijabilă, doar produse ale unui pământ secătuit, lipsit de calitate și formă. Eunucii, pirați și tâlhari, eunucii, pungași și hoți la drumul mare, eunucii, cei care se auto-instalează în birourile Statului precum puii de leu și răcnesc și răstoarnă tot cu plânsetele lor pentru a smulge mâncarea. Acești oameni lacomi și egoiști, cine sunt?

---

155 Deși Ignatie era un eunuc, niciodată acest fapt nu a fost amintit printre motivele depunerii sale. A se vedea Lules Ruinaut-j. Ruinaut, *Schisme de Photius.*, Hachette Livre - Bnf, s.l., 2013; Francis Dvornik, Yves Congar, *Le schisme de Photius histoire et légende*, Les Éd. du Cerf, Paris, 1950, pp. 116–143.

Cei care au grijă de văduve, care cresc și educă orfanii, care-și consacră existența spre a-i sluji și iubi prin cuvinte și fapte, sau mai degrabă cei care pun mâna pe moștenirea văduvelor și orfanilor și apoi îi ucid? Cine sunt aceia a căror ambiție, furie și gelozie împotriva semenilor lor îi fac să-și ucidă rudele sau distrug satele și domeniile pentru a-și păstra puterea? Vezi comportamentul eunucilor, tu ai puterea de a riposta. Și mă abțin de la enumerarea violurilor fecioarelor, adulterelor și a altor abominații de care sunt departe de a se rușina așa cum ar trebui, ci chiar le socotesc victorii.

3.15. Eunucii din palat

Nu importă cât de des ne numești criminali, viciul nu ne atinge. Chiar dacă recunoaștem în fața ta acestea, cercetează pe oamenii care sunt acum cei mai perfizi în rândul grecilor și barbarilor și a căror perversitate uriașă a perpetuat nenorociri nenumărate: nu vei găsi un singur eunuc printre ei, și vei învăța ce este un dragon față de un busuioc. Dacă obiectezi că eunucii care trăiesc în palat sunt campioni ai viciului, mai ales cei care au ales să slujească pe împărătese, nu voi ezita să îți arăt că împărătesele au păstrat o atitudine rezervată, ținând cultul Logosului și lăsându-se călăuzite de El, la fel ca majoritatea cărora le-a fost încredințată sarcina. Dacă cei care trăiesc în anturajul lor s-ar modela după ei, s-ar înveșmânta cu culorile slavei sfântului chip și ar deveni portrete ale Logosului și ale onestității, după cum am auzit spunându-se și cred că mulți sunt. Dacă nu îi cunoști, nu este surprinzător: nu,

nici chiar Ilie nu îi cunoștea pe cei 5000 de bărbați[156] ce au fost cruțați de Dumnezeu.

3.16. Eunucii din Biserică

Chiar dacă toți oamenii din această categorie ar fi încuviințat, precum spui tu, a fi răi, chiar și astfel învinovățirea noastră nu poate fi susținută fără impedimente. În primul rând, ei nu sunt mai răi decât ceilalți oameni. Apoi, de ce sunt comparați cei care nu sunt interesați de palat, cu aceia care populează mama actuală a Bisericilor, Constantinopolul, cei care locuiesc în diferite mănăstiri, viețuind aproape fără trup și vlăguiți, cu aceia care aparțin altor Biserici, unii care sunt slavă a episcopatului, alții a preoției? Majoritatea sunt răi, proverbul spune categoric, chiar dacă se calomniază creștinătatea pentru că cei care urmează calea largă sunt mult mai numeroși aici. Însă dacă tu observi mulțimea eunucilor și dacă vezi câți dintre ei sunt răi, și apoi pe cei din grupul tău, și dacă remarci același lucru la ei, batjocura împotriva eunucilor cu siguranță va sări în ochi din pricina comparației numerice. Dar, pentru ca să nu pară că îți cer imposibilul și că mă refugiez în incertitudini, mai bine analizează preoții a una sau două biserici, luați din ambele părți ale monedei, a mea și a ta, și vei cunoaște care dintre ei trăiesc în număr mai mare conform cu principiile curăției preoțești. Ai acuzat de

[156] Erau, de fapt, 7000, cf. III Rg. 19, 18: „Eu însă mi-am oprit dintre Israeliți şapte mii de bărbați; genunchii tuturor acestora nu s-au plecat înaintea lui Baal şi buzele tuturor acestora nu l-au sărutat!”

asemenea cântăreții, ca grup, de a fi fost corupți de teatru, ca și cum nu aș putea diferenția pe aceia care preferă a lăuda pe Dumnezeu prin caracterul lor, de aceia care farmecă pe iubitorii de muzică cu cântecele lor. Totuși, sunt sigur că toți vor cădea sub acuza ta. Însă, dacă cercetez cine sunt cei pe care teatrul i-a ales ca directori, adeveresc că această fraternitate uimitoare este alcătuită de oameni din categoria ta: hai să fim atenți să nu ne compromitem comorile. Pe lângă acestea, se spune, mulți eunuci sunt slabi, și chiar adaug: libertini și cu totul desfrânați. Ce are de-a face vina lui Demas cu Luca și greșeala celui care l-a părăsit pe Pavel cu cei care i-au rămas credincioși? Ce are de-a face păcatul lui Phygelle și Hermogene cu Silvan și Timotei? Și al lui Iuda cu Ioan și Apostolii care plângeau și gemeau pentru Domnul lor? Mai adaug un exemplu potrivit: înșelarea lui Esau nu l-a dezonorat pe Iacob[157], nici incestul lui Ruben pe Iosif[158], deși erau urmașii aceleiași semințe. Chiar fac această constatare și nu cred că e rea. Dacă tu critici toți eunucii fiindcă ai găsit câțiva desfrânați printre ei, cu atât mai mult voi putea preamări castrarea datorită vaselor ei curate, și mai ales când voi birui chiar numeric. Cu siguranță te vei împotrivi puternic judecăților lui Dumnezeu dacă îți permiți să condamni eunucii din pricina a zece libertini și desfrânați și dacă nu ne permiți să îți respingem opinia din pricina a mii de eunuci care sunt puri și prieteni ai curăției, să îndrepți numai împotriva păcătoșilor sarcasmele

[157] E vorba, probabil, de căsătoria lui Esau cu femei canaanite, Paul Gautier, *Théophylacte d'Achrida*, p. 320.

[158] Ruben a avut relații trupești cu Bilha, concubina tatălui său, cf. Fc. 35, 22.

lui Momos care ar trebuie să-i chinuiască și să nu le îndrepți și împotriva oamenilor drepți, căci ele îi lovesc și pe ei. Căci fiecare persoană ce păcătuiește, moare, spune Scriptura.

În ceea ce mă privește, păcatele de care îi faci pe ei vinovați sunt mult mai numeroase decât insultele tale, pe care eu le ignor. Nu, leviții care au rămas credincioși Domnului nu au motiv de rușine pentru cei care au făcut vițelul, nici miile de murmure pentru Caleb și Iosua. Ultimii s-au arătat pe ei înșiși așa cum sunt: slujitori ai lui Dumnezeu. Adoratorii vițelului au fost pedepsiți: și-au lăsat oasele în deșert, în vreme ce Caleb și Iosua au ajuns sănătoși și în siguranță în pământul făgăduinței și au adus un popor nou și ascultător. Dacă eunucii fredonează chiar în biserici melodiile cântecelor licențioase care sfințesc gândurile curate, de ce această jelire? Răspunde-mi, de vreme ce Sfântul Duh l-a făcut pe David priceput în această artă, care prin vindecarea plictisului nostru față de bine, face lucrurile sfinte plăcute prin cântec, astfel că ne folosim fără să ne dăm seama, mulțumită acestei mieri, de medicație severă sau amară. Și, la fel Efrem Sirul – mi se pare că de fapt Ignatie Teoforul a poruncit introducerea odelor în Antiohia pentru că a auzit îngerii cântând în acest fel[159] – într-adevăr, spun, Efrem, care l-a văzut pe Harmonios, fiul lui Bardesane, compunând cântece grațioase, prin intermediul lor și-a făcut lipsa de cucernicie încântătoare și a atras mulțimi la ea, nu a adaptat el la melodiile lui Harmonios cântece pioase pe care el însuși le-a compus și nu le-a prezentat ca pe un deliciu Bisericii din Si-

[159] Episodul este descris de Sozomen, Sozomen, *Ecclesiastical history of sozomen*, cap. III.

ria? Și Ioan Hrisostom, văzând că arienii smulgeau Constantinopolul de la el cu cântecele lor, el însuși a compus cântece melodioase. Și cine a fost mai auster decât Ioan? În orice caz, el știa ale cui cuvinte respiră dreptate: David, care este slăvit de Duhul. În plus, toate cântecele vechi care sunt folosite în Biserică, ce plăcere nu transmit, mai ales când sunt interpretate în armonie și cu pricepere. Fie le ștergi, fie le introduci în sfintele cărți: scena a fost decorată cu un fast egiptean ce aparține demonilor Domnului. Totuși, dacă încuviințăm să fie interzise în biserică, nu este invenția eunucilor ceea ce suprimăm, ci, îndrăznesc să spun, a oamenilor din tagma ta, care le-au transmis de la unii la alții pentru a le înfrumuseța cu armonie[160].

3.17. Atitudinea Părinților

Mulți dintre ei ne critică și ne socot de rău augur. Este în același fel în care imbecilii și proștii tratează călugării, de vreme ce plăcerea găsește deliciu în plăcere. Chiar dacă unii Părinții au criticat eunucii tirani ai vremurilor lor, aceiași Părinți au stigmatizat chiar mai mult și mult mai sever pe toți arhonții din acele timpuri. Și cărui grup aparțin ereziarhii, împotriva cărora Părinții au făcut remarci care nu pot fi comparate cu cele împotriva eunucilor? Într-adevăr, nu criticăm pe bărbații de astăzi din pricina arhonților ereziarhi impioși din trecut,

[160] Despre muzica bizantină a se consulta: Oliver Strunk, *Essays on music in the Byzantine world [Teils.*, 1977; Bissera Pentcheva, *Aural architecture in Byzantium: music, acoustics, and ritual.*, Taylor & Francis Ltd, Basingstoke, 2017.

dar evaluăm păcatul ca trăsătură a individului, și nu afirmăm că eunucii de azi sunt răi din pricina acelora care odată l-au susținut pe Arie. Mai mult, de ce să fac un ocol, când pot urma o linie dreaptă? De ce să merg în jurul circumferinței, când pot merge în diagonală? De altfel, de ce să nu îți spun? Cele mai atrăgătoare podoabe ale eunucilor, rezerva și decența lor, toți aspiră să le aibă în viețile lor. Astfel, normal că ei condamnă pe aceia care își neglijează îndatoririle, și devin mânioși împotriva acelora care deviază doar puțin de la regula de conduită cerută, ca împotriva celei mai mare vini. Întocmai ca petele care sunt mult mai vizibile pe un articol vestimentar scump, un creștin de la care cineva pretinde respectarea strictă a evangheliei, dacă o încalcă, va fi o pradă ușoară pentru acuzatori. De fapt, oamenii importanți vor fi pedepsiți mai mult, și de la cel căruia puțin i-a fost încredințat, puțin se va pretinde. Pe scurt, chiar și criticismul tău devine o laudă a tagmei lor.

3.18. Enumerarea sfinților eunuci

Înșiruie pentru mine toate cohortele Domnului Iisus și nu vei afla una fără un eunuc. În rândul apostolilor, care sunt, cum se zice, heralzii Cuvântului, tu îl observi pe eunucul reginei Candachia, care a adus întreaga Etiopie la Hristos, nu atât pentru importanța și eficiența puterii lui și a rangului de gardian și ministru al tezaurului imperial, ci pentru că a fost numit mâna Duhului. În rândul martirilor vei găsi pe Indes, care a intervenit să îl prezinte chiar pe Vasile lui Hristos, și înaintea lui pe Iachint, Protas și tovarășii în asceză și luptă, a curajoșilor

Eugenia, Uztazades și Azades, tovarășii lui Sapor care, inițial prieteni ai săi datorită pământului, au devenit apoi dușmanii săi din pricina Cerului, și în timpul lui Licinius viteazul Teodor, care prin neclintirea pentru Hristos și fermitatea curajoasă i s-a oferit mai multă cinste decât însoțitorilor săi[161]. Și există mulți alții pe care i-am putea aminti în tihnă. Și dacă spui că toți însumează un număr mic, nu este nicio surpriză: comparativ cu mulțimea celor din celălalt tip, întregul număr al eunucilor pare să fie doar o picătură de apă față de imensul ocean. De asemenea, ei au tronuri patriarhale decorate de pregătirea și mărturisirea de credință, dar nimic altceva decât tronuri episcopale: primii prin cultura și comportamentul lor, ceilalți, cei care încă se disting astăzi în biserici, ca episcopi și preoți. Nu îi vezi și pe cei care sunt buni diaconi, care dobândesc starea îngerească și evanghelică. Gândesc că și acum sesizezi călugării, și cum nu ai putea, de vreme ce sunt atât de numeroși, deși evlavia lor îi îndeamnă să se ascundă, și în rândul lor este chiar Simeon, originar din Atena, pe care noi l-am văzut la conducerea acestui oraș: îl știi pe acest călugăr faimos, plăcut, fermecător și prudent și care conducea călugării potrivit unei reguli stricte la muntele Athos și care a fondat acolo o comunitate de monahi eunuci[162]. Și lumea politicii, câți dintre ei vor arăta că sunt plini de cunoaștere, înțelepciune și conduită demnă de invidiat?

[161] Sfinți martiri din perioada tetrarhiei

[162] Aceasta nu era singura mănăstire fondată special pentru eunuci. Mai exista, de exemplu, mănăstirea înființată de eunucul Eutropiu și cea a lui Mihail Ataleiates din Constantinopol. A se vedea Paul Lemerle, *Cinq études sur le 11. siècle byzantin*, Éditions de la recherche scientifique, Paris, 1977, p. 85.

3.19. Epilog

Personal, prețuiesc extrem de mult absența emisiilor seminale la un om care e îndrăgostit de puritate și care nu tolerează să fie murdărit de manifestări naturale și involuntare. Noi, care ne bucurăm de acest avantaj, evităm așchia pe care conștiința o produce în timp ce tu, chiar dacă rațiunea te convinge să nu consideri ca murdărire și a nu face mare caz în privința erecției, care devine, dintr-un motiv corect, oarecum o cinste, nu vei nega că conștiința ta este hărțuită de ea, și mai ales dacă te lași convins în această privință de cuvintele marelui Vasile. Fără îndoială, nu este fără tragere de inimă că noi suntem abstinenți – virtutea noastră nu va fi răsplătită - cum îi aud pe mulți oameni afirmând; dimpotrivă, curăția noastră provine din voința noastră, care este desigur secondată de starea trupului nostru, și astfel primește o compensație. Și mă ofer ca martor, de vreme ce am arătat că în acest caz, tu însuți ai spus, mulți eunuci sunt imorali, abstinența unora este castă prin voință. Ai dori să continui?” „Este suficient pentru acum”, celălalt a replicat, „nu mă convinge și pe mine să devin eunuc mai târziu”. Și a spus: „permite-mi cel puțin să adaug aceasta. Din expunerea mea despre eunuci nu concluzionez că cineva nu poate să-și mențină continența în alt mod: lucrul este posibil cu ajutorul a numeroase lupte și a unei riguroase abstinențe, care este întâlnită foarte rar în rândul celor care promit să păstreze celibatul preoțesc, însă arăt că această condiție este ireproșabilă, când este găsită, și îi reduc la tăcere pe cei care o condamnă desăvârșit, dovedind că nu merită să

fie criticată. Căci în ochii unui judecător imparțial, cei care atacă repede eunucii par a o face fie în mod nesăbuit și lipsit de considerație, fie din senzualitate și invidie".

3.20. Despărțirea interlocutorilor

După ce s-au ridicat, s-au îmbrățișat și sărutat unul pe celălalt. Eunucul a luat în brațele sale copilul, nepotul său, care stătea în apropierea lor și asculta atent, și i-a oferit sărutări nenumărate, de vreme ce era fericit de dezbaterea referitoare la copil care s-a desfășurat fără vătămare, după cum au demonstrat-o cuvintele sale. Cu aceasta, s-au despărțit. Cât despre mine, preocupat să mă gândesc la mijloacele de a păstra pentru tine conținutul acestei conversații, nu i-am întrebat cine erau sau de unde – căci nu păreau să provină din Tesalonic-și e adevărat că nu le-am permis să descopere cine eram, din teama de a nu fi deranjat cu invitația de a participa la dezbaterea lor. Căci erau –după cum au arătat- greu de mulțumit: nu m-ar fi lăsat să plec, ci m-ar fi confiscat ca pe o pradă. Vezi de marfa pe care ți-o trimit din Tesalonic, nu fără bătaie de cap, căci nu sunt nici Simonide[163], nici Hippias[164], deși memoria mea înflorește chiar la vârsta-mi înaintată.

---

[163] Simonide din Chios, poet grec care a trăit aproape întreaga viață în Grecia. În ciuda vârstei înaintate nu a ezitat să meargă în Sicilia pentru a se întâlni cu Pindar, în Paul Gautier, *Théophylacte d'Achrida*, p. 330.

[164] Hippias din Elis, care e unul dintre principalii interlocutori în Dialogurile lui Platon. Despre el se spunea că era înzestrat cu o memorie formidabilă, cf. Paul Gautier, *Théophylacte d'Achrida*, p. 330.

Concluzii

Tratatul „În apărarea eunucilor" al sfântului Teofilact al Ohridei reprezintă tabloul viu al prefacerilor care au avut loc la nivelul mentalului colectiv bizantin. Am văzut că, la începutul secolului XII, eunucii se bucurau de o poziție bine stabilită în societate și susținători care să le asigure spatele. Din păcate însă, vechile stereotipuri încă mai supraviețuiau. Avem deci, pe de o parte, vechile acuzații de desfrânare, lăcomie, iubire de putere, dar și contraponderea lor, generali victorioși, monahi, episcopi și patriarhi ce se remarcă prin virtute.

În ceea ce privește poziția Statului față de eunuci, Teofilact surprinde duplicitatea sistemului. Etalonul îl constituie Justinian și legislația lui, pe care împăratul nu a aplicat-o niciodată. Imperiul avea prea mare nevoie de eunuci pentru a putea interzice practicarea castrării. Deși Teofilact nu spune concret de ce erau eunucii indispensabili, analizând evenimentele, am dedus că existau mai multe motive: calitatea lor de slujitori prin excelență, care rămâneau (teoretic) loiali stăpânilor; neputința lor de a râvni la purpura imperială, ceea ce a făcut posibilă numirea lor în fruntea armatei, unde de multe ori s-au remarcat (cum a fost Narses); datorită lor, aristocrația bizantină era conștientizată de dependența ei față de imperator. Tocmai această poziție privilegiată a condus la antipatia pe care autorii bizantini o manifestă de multe ori. Probabil și ei s-au numărat în rândul celor care așteptau ca un eunuc să îi introducă la basileu. Mai mult, funcțiile și titlurile deținute

special de eunuci, de multe ori îi subclasa pe omologii lor „cu barbă”. Teofilact râde de paradoxul exprimat de bizantini pe această temă: în timp ce afirmă că eunucii sunt slabi ca niște femei, în același timp se plâng că dețin prea multă putere.

O altă concluzie pe care o tragem, comparând textul lui Teofilact cu realitățile din secolele anterioare, este că și în secolul XII persistă stereotipuri de genul „Dacă dimineața te întâlnești cu un eunuc pe drum, vei avea ghinion”. Și frământările societății bizantine au rămas aceleași căci se observă că cele mai multe problematizări sunt cele referitoare la sexualitatea eunucilor și contactul lor continuu cu femeile. Nu am întâlnit însă în textul Tratatului întrebări privind genul sexual al eunucilor, și nici coborârea la statutul de femei.

În privința relației eunuci-Biserică, lucrurile sunt mai nuanțate. Din Tratat am observat că bizantinii încă puneau sub semnul întrebării posibilitatea eunucilor de a atinge sfințenia. Pentru ei, sfânt putea deveni doar cel care reușea să biruie patima desfrânării. Pe eunuci, care nu depuneau niciun efort în acest sens, îi socoteau nedemni de o răsplată divină. Cu toate acestea, Teofilact nu doar că egalează asceza monahilor obișnuiți cu cea a eunucilor, ci chiar arată similitudinile dintre cele două categorii: și unii și alții au socotit de prisos folosirea organelor sexuale potrivit firii.

De asemenea, vedem că în secolul XII mulți ierarhi, preoți, diaconi și călugări erau eunuci. Teofilact nu prezintă aici ceva nou, ci subliniază contemporanilor săi o realitate, căci încă din secolul VIII au existat chiar și patriarhi eunuci. După cum am văzut, el oferă exemple de patriarhi remarcabili ca Gher-

man, dar și sfinți, și chiar oameni obișnuiți. El prezintă și o realitate a clerului vremii sale: mulți dintre cei care depuneau jurământul castității nu îl respectau, ceea ce nu se prea întâmpla în rândul eunucilor.

Teofilact se dovedește a avea o minte deschisă, căci el militează pentru trecerea dincolo de litera textului și analizarea influenței gândirii epocii asupra conținutului celor scrise de Sfinții Părinți, o concepție destul de modernă, am putea spune. El sesizează nedreptatea cu care categoriile socotite inferioare erau tratate, de multe ori încălcându-se chiar prevederile evanghelice. Probabil o astfel de gândire aveau mai mulți contemporani de-ai sfântului, ceea ce dovedește că o parte a societății bizantine (probabil pătura intelectuală) renunțase la stereotipuri.

Concluzia Tratatului este una simplă, dar atât de umană: și eunucii, la fel ca ceilalți oameni, pot fi buni sau răi. Calitatea sufletului însă nu depinde de mutilarea trupului, ci de faptele virtuții.

BIBLIOGRAFIE

Agathias; Frendo, Joseph D, *The histories*, de Gruyter, Berlin [etc., 1975.

Anacharsis; Reuters, Franz Heinrich, *Die Briefe des Anacharsis: griechisch und deutsch*, Akademie Verlag, Berlin, 1963.

Apollodorus; Scarpi, Paolo; Ciani, Maria Grazia, *I miti greci (Biblioteca)*, Mondadori [u.a., Milano, 2013.

Aristotle; Peck, A. L, *Generation of animals*, Harvard University Press ; Heinemann, Cambridge, Mass; London, 2015.

Asmussen, Jes Peter; E. J. Brill, *Manicheism*, E. J. Brill, Leiden, 1969.

Basile de Césarée; Courtonne, Yves, *Lettres,* Belles-Lettres, Paris, 1966.

Brown, Peter, *The body and society: men, women, and sexual renunciation in early Christianity*, 2008.

Cheney, Victor T; Crucial Concepts, *A brief history of castration*, Crucial Concepts, Ozone Park, NY (P.O. Box 10, Ozone Park 11417), 1995.

Chronicle of Theophanes: Sources, Composition, Transmission (Conference); Jankowiak, Marek; Montinaro, Federico (ed.), *Studies in Theophanes*, 2015.

Claudianus, Claudius; Platnauer, Maurice, *Claudian, with an English trans. by Maurice Platnauer.*, Harvard Univ. Press, Cambridge, 1956.

Constantine; Constantine; Constantine; Vogt, Albert, *Le livre des cérémonies*, 2006.

Ctesias; Llewellyn-Jones, Lloyd; Robson, James, *Ctesias' History of Persia: tales of the Orient*, Routledge, London, Milton Park, Abingdon, Oxon; New York, NY, 2013.

David Brakke, „The problematization of nocturnal emissions in early Christian Egypt, Syria and Gaul", *Journal of Early Christian Studies* 3.4, pp. 419–460.

Dieter Simon, „Lobpreis des Eunuchen", *Schriften des historischen Kollegs,* Vortrage 24 (1994), pp. 5–27.

Diner, Helen; Paul, Cedar; Paul, Eden, *Emperors, angels, and eunuchs: the thousand years of the Byzantine Empire*, Chatto & Windus, London, 1938.

Drexl, Franciseus, *Achmetis Oneirocriticon*, Lipsia, 1925.

Dvornik, Francis; Congar, Yves, *Le schisme de Photius histoire et légende*, Les Éd. du Cerf, Paris, 1950.

Epiphanius; Williams, Frank; Holl, Karl, *The Panarion of Epiphanius of Salamis*, E.J. Brill, Leiden; New York, 2009.

Eusebe, de Cesaree, eveque de Cesaree, *Histoire ecclesiastique*, A. Picard, Paris, 1905.

Ferdinand Chalandon, *Le Comnène. Essai sur le regne d'Alexis I Comnene*, vol. I, Paris, 1900.

Floca, Ioan N; Joantă, Sorin, *Canoanele bisericii ortodoxe: note şi comentarii*, s. n., Sibiu, 2005.

Georges Sideris, „«Eunuchs of light». Power, imperial ceremonial and positive representations of eunuchs in Byzantium (4th-12th centuries)", în *Eunuchs in Antiquity and Beyond*.

Hierocles; Parthey, Gustav; Nilus, *Synecdemus: Et notitiae Graecae episcopatuum*, Nicolai, Berolini, 1866.

Hippocrates; Diller, Hans; Jouanna, Jacques; Grensemann, Hermann; Lienau, Cay; et al., *Corpus medicorum graecorum*, 1908.

Hippocrates; Potter, Paul; Hippocrates; Hippocrates; Hippocrates; et al., *Generation ; Nature of the child ; Diseases 4 ; Nature of women and barrenness*, Harvard University Press, Cambridge, Mass.; London, 2012.

Honoré, Tony, *Tribonian*, Duckworth, London, 1978.

Hopkins, Keith, *Conquerors and slaves*, Cambridge Univ. Press, Cambridge [u.a., 2007.

James, Liz, *Women, men, and eunuchs: gender in Byzantium*, Routledge, London; New York, 1997.

JL. Lightfoot, „Sacred eunuchism in the cult of the Syrian goddess", în *Eunuchs in Antiquity and Beyond*.

Joannes Scylitzes; Tsolakēs, Eudoxios Th, *Hē synecheia tēs chronographias tou Iōannou Skylitsē. (Ioannes Skylitzes continuatus) [Hypo] Eudoxou Th. Tsolakē.*, Thessalonikē, 1968.

John Chrysostom; Morris, J. B, *The homilies of St. John Chrysostom, Archbishop of Constantinople, on the Epistle of S. Paul the Apostle to the Romans*, General Books LLC, Memphis, USA, 2012.

Julian; Wright, Wilmer Cave, *Julian*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1913.

Justinian; Thomas, J. A. C, *The Institutes of Justinian: text, translation, and commentary*, North-Holland Pub. Co. ; Sole distributors for the U.S.A. and Canada, American Elsevier Pub. Co., Amsterdam; New York, 1975.

Kathryn Ringrose, „Reconfiguring the Prophet Daniel: Gender, Sanctity, and Castration in Byzantium", în *Difference and Genders in the Middle Ages*, Minneapolis, 2002.

Kuefler, Mathew, *The manly eunuch: masculinity, gender ambiguity, and Christian ideology in late antiquity*, University of Chicago, Chicago, Ill., 2001.

Kuefler, Mathew, *The manly eunuch: masculinity, gender ambiguity, and Christian ideology in late antiquity*, University of Chicago, Chicago, Ill., 2001.

Lane, Eugene; Vermaseren, M. J, *Cybele, Attis and related cults: essays in memory of M.J. Vermaseren*, E.J. Brill, Leiden; New York; Köln, 1996.

Lemerle, Paul, *Cinq études sur le 11. siècle byzantin*, Éditions de la recherche scientifique, Paris, 1977.

Leo; Constantinus, *Ecloga Leonis et Constantini: cum appendice*, Perri, Athenis, 1889.

Lieu, Samuel N. C, *Manichaeism in Mesopotamia and the Roman East*, Brill, Leiden [etc., 1999.

Lloyd Llewellyn-jones, „Eunuchs and the royal harem in Achaemenid Persia (559-331 BC)", în *Eunuchs in Antiquity and Beyond*.

Long, Jacqueline, *Claudian's In Eutropium: Or, How, When, and Why to Slander a Eunuch.*, The University of North Carolina Press, Chapel Hill, 2009.

Magdalino, Paul, *Empire of Manuel I Komnenos, 1143-1180.*, Cambridge University Press, Cambridge, GBR, 2009.

Recherches sur le Manichéisme., Bruxelles, 1908.

Margaret Mullett, „Theophylact of Ochrid's 'In Defence of Eunuchs", în *Eunuchs in Antiquity and Beyond*, Classical Press of Wales and Duckworth, London, 2002, pp. 177–198.

Michael Edward Steward, „The Andreios Eunuch-Commander Narses: Sign of a Decoupling of Martial Virtues and Masculinity in the Early Byzantine Empire?", *An Australasian Journal of Medieval and Early Modern Studies* 2 (2015).

Michael William Aucoin, Richard Joel Wassersu, „The sexuality and social performance of androgen-deprived (castrated) men throughout history: Implications for modern day cancer patients", *Social Science & Medicine* 63.

Middleton, Guy D., „Atossa", în *Women in the Ancient Mediterranean World. From the Palaeolithic to the Byzantines*, Cambridge University Press, Cambridge, 2023, pp. 132–137.

Morris, Rosemary, „Beyond the «De ceremoniis».", *Court culture in the early Middle Ages / ed. by Catherine Cubitt.* (2003), pp. 235–254.

Morris, Rosemary, *Monks and Laymen in Byzantium, 843-1118.*, Cambridge University Press, Cambridge, GBR, 2009.

Mullett, Margaret, *Theophylact of Ochrid: reading the letters of a byzantine archbishop.*, Routledge, s.l., 2016.

Mullett, Margaret; Smythe, Dion C, *Alexios I Komnenos*, Belfast Byzantine Enterprises, School of Greek and Latin, The Queen's University of Belfast, Belfast, 1996.

Naddaf, Gerard, *The Greek concept of nature*, State University of New York Press, Albany, 2005.

Neil, Bronwen; Garland, Lynda, *Questions of gender in Byzantine society*, Ashgate, Farnham, 2013.

Niels Gaul, „Eunuchs in the late Byzantine empire, c. 1250-1400", în *Eunuchs in Antiquity and Beyond*.

Paul Gautier, *Théophylacte d'Achrida:Lettres*, Association de Recherches Byzantines, Thessalonique [Greece], 1986.

Paul Gautier, „L`épiscopat de Théophylacte Héphaistos, archevêque de Bulgarie: Notes chronologiaues et biographiques", *Revue des êtudes byzantines* 21 (1963), pp. 159–178.

Paul Gautier, *Theophylacte d'Achrida. Lettres*, vol. II, Thessalonique, 1986.

Paul Gautier, „Le De daemonibus du pseudo-Psellos", *Revue des études byzantines* 38 (1980).

Pentcheva, Bissera, *Aural architecture in Byzantium: music, acoustics, and ritual.*, Taylor & Francis Ltd, Basingstoke, 2017.

Pindar, *Pindar in English verse,* Macmillan, New York, 1922.

Procopius Caesariensis; Dewing, H. B; Kaldellis, Anthony, *The wars of Justinian*, Hackett Publishing Company, Inc., Indianapolis, 2014.

Ra'anan Abusch, „Eunuchs and gender transformation: Philo's exegesis of the Joseph narrative", în *Eunuchs in Antiquity and Beyond*.

Richard Witt, „The other castrati", în *Eunuchs in Antiquity and Beyond*.

Ringrose, Kathryn M, *The Perfect Servant: Eunuchs and the Social Construction of Gender in Byzantium.*, The University of Chicago Press, Chicago, 2007.

Rodolphe Guilland, „Les eunuques dans l'empire byzantin", *Etudes Byzantines* I.

Rouselle, Aline, *Porneia: On desire and the body in antiquity. Translated by Felicia Pheasant*, 1988.

Ruinaut-j. Ruinaut, Jules, *Schisme de photius.*, Hachette livre - bnf, S.l., 2013.

Ruth Bardel, „Eunuchizing Agamemnon: Clytemnestra, Agamemnon and maschalismos", în *Eunuchs in Antiquiy and Beyond*.

Schmid, Wilhelm; Stählin, Otto, *Geschichte der griechischen Literatur. 2. Band: die griechische Literatur in der Zeit der attischen Hegemonie vor dem Eingreifen der Sophistik Teil 1, Teil 1,* Beck, München, 1974.

Schoell, Rudolf; Kroll, Wilhelm, *Corpus iuris civilis, Volume 3, Novellae*, 1895.

Scholz, Piotr O, *Eunuchs and castrati a cultural history*, Wiener, Princeton, 2001.

Scott, Roger, *Byzantine chronicles and the sixth century*, 2012.

Shaun Tougher, *The Eunuch in Byzantine History and Society.*, Routledge, 2010.

Shelley Hales, „Looking for eunuchs: the galli and Attis in Roman art", în *Eunuchs in Antiquity and Beyond*.

Smythe, Dion C; Loverance, Ms. Rowena, *Strangers to Themselves: Papers from the Thirty-Second Spring Symposium of Byzantine Studies, University of Sussex, Brighton, March 1998.*, Taylor and Francis, Florence, 2000.

Snyder, John W, *The Justinian code*, Kansas City School of Law, Kansas City, Mo., 1900.

Socrates; Hussey, Robert, *Ecclesiastica historia*, Georg Olms Verlag, Hildesheim; New York, 1992.

Sozomen, *Ecclesiastical history of sozomen: comprising a history of the church from a. d. 324 to a. d. 440.*, Hardpress Publishing, 2012.

Sozomen; Hansen, Günther Christian, *Historia ecclesiastica = Kirchengeschichte*, Brepols, Turnhout, 2004.

Steven Oberhelman, „The Interpretation of Dream-Symbols in Byzantine Oneirocritic Literature", *Byzantinoslavica* 47.

Stevenson, Walter, „The rise of eunuchs in Greco-Roman Antiquity", *Journal of the history of sexuality* 5 (1994), pp. 495–511.

Strunk, Oliver, *Essays on music in the Byzantine world [Teils.*, 1977.

Theophanes, *Chronographia, a chronicle of eighth century Byzantium*, Greek, Roman and Byzantine Studies Conference, Gorham, Me., 1982.

Théophylacte d'Achrida, *Discours, Traités, Poésies*, vol. I (Series Thessalonicensi XVI), Association de Recherches Byzantines, Thessalonique, 1980.

Tongerloo, Alois van; Cirillo, Luigi; Universitáa degli Studi di Napoli „L'Orientale"; Dipartimento di Studi Asiatici; International Conference on Manichaeism (ed.), *Il manicheismo: nuove prospettive della ricerca : Quinto Congresso internazionale*

di studi sul Manicheismo, atti : Dipartimento di studi asiatici, Università degli studi di Napoli „L'Orientale", Napoli, 2-8 settembre 2001, Brepols, Turnhout, 2005.

Tougher, Shaun, *Eunuchs in antiquity and beyond*, Classical Press of Wales and Duckworth, London, 2002.

Tzetzes, Jean; Leone, Pietro Luigi M, *Joannis Tzetzae Epistulae. [Scholia et glossemata*, B.C. Teubner Verlagesellschaft, Leipzig, 1972.

Vermaseren, *Legend of Attis in Greek and Roman Art.*, BRILL, Boston, 2015.

Vern L. Bullough, „Eunuchs in history and society", în *Eunuchs in Antiquity and Beyond*.

Virginia Burrus, „Word and Flesh. The bodies and sexuality of ascetic women in Christian Antiquity", *JFSR* 10 (1994), pp. 27–51.

Walter Stevenson, „Eunuchs and early Christianity", în (Eunuchs in Antiquity and Beyond).

Wimbush, Vincent L; Valantasis, Richard, *Asceticism*, Oxford University Press, Oxford, 2002.

Woodrow, Zoe Antonia, „Imperial ideology in Middle Byzantine court culture: the evidence of Constantine Porphyrogenitus's De Ceremoniis."

Zonaras, Joannes; Du Cange, Charles Du Fresne; Dindorf, Ludwig August, *Epitomē historiōn*, In aedibus B.G. Teubneri, Lipsiae, 1868.

Ctesias and his Eunuchs: a Challenge for Modern Historians.

ISBN: 978-606-37-2229-5